

Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Географічний факультет

Кафедра економічної та соціальної географії

На правах рукопису

УДК 911.3

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Галузь знань: 10 Природничі науки

Спеціальність: 106 Географія

Освітня програма: Економічна та соціальна географія

Спеціалізація: Управління розвитком регіону

Магістерська робота

студента II курсу

ОР Магістр

Куриш Тарас Григорович

Науковий керівник:

Академік НАПН України,

доктор економічних наук, професор

Олійник Ярослав Богданович

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи суспільно-географічного дослідження людського потенціалу регіону.....	5
1.1 Сутність людського потенціалу.....	5
1.2. Методичні основи дослідження.....	8
РОЗДІЛ 2. Фактори формування людського потенціалу Чернівецької області.....	15
2.1 Рівень економічного розвитку.....	15
2.2 Демогеографічна ситуація.....	27
2.3. Стан екологічної ситуації.....	34
2.4 Рівень і якість життя населення	36
2.5. Регуляторна політика.....	40
РОЗДІЛ 3. Територіальна організація людського потенціалу Чернівецької області.....	43
3.1 Компонентна структура людського потенціалу.....	43
3.2 Особливості розміщення людського потенціалу	47
3.3 Перспективи розвитку людського потенціалу.....	52
Висновки.....	56
Список використаних джерел.....	58
Додатки.....	62

Вступ

Актуальність теми Головним критерієм соціально-економічного прогресу суспільства є досягнення у сфері розвитку людини, її потенціалу. Ідеї розвитку людського потенціалу є актуальними в усьому світі, не виключенням є й Україна. Ця проблема багатовекторна і до неї звертаються представники не тільки економічної, а й інших суміжних наук - соціологи, психологи, демографи та ін. Вивчення проблем людського розвитку стало провідною темою сучасних досліджень Організації об'єднаних націй (ООН) та інших міжнародних об'єднань. Тобто в сучасних умовах соціально-економічного розвитку суспільств люди є центром уваги як об'єкта, так і суб'єкта змін. У світі визнано, що без орієнтації на людський розвиток країни, створення інституційних та соціально-економічних умов для реалізації громадянами, різними соціальними групами та групами населення своїх потреб та інтересів, прояв їх діяльності та розкриття особистості це неможливий подальший економічний розвиток заради тієї самої людини, розвиток громадянського суспільства. Це актуалізує вивчення теоретичних основ сутності людського потенціалу та вимагає уточнення його структури з метою вироблення ефективних механізмів його розвитку.

Об'єкт дослідження - людський потенціал Чернівецької області.

Предмет дослідження – територіальна організація людського потенціалу Чернівецької області.

Мета суспільно-географічне дослідження людського потенціалу регіону і обґрунтування перспективних напрямків розвитку.

Основні завдання дослідження :

- розкрити суспільно-географічну сутність людського потенціалу регіону;

- розробити методичні основи дослідження людського потенціалу регіону;

- охарактеризувати вплив основних факторів формування людського потенціалу Чернівецької області;
- виділити регіональні особливості розвитку людського потенціалу в Чернівецькій області;
- обґрунтувати перспективні напрямки розвитку людського потенціалу в Чернівецькій області.

У процесі проведених досліджень автор використовував як загальнонаукові, так і спеціальні **методи**. Серед загальнонаукових методів слід відзначити: структурно-функціональний, економіко-математичні та діалектичні. Із спеціальних методів дослідження даної проблеми, ефективними виявилися: аналізу та синтезу; наукової абстракції; поєднання логічного та історичного підходів, статистичні та картографічного. Завдяки ним автором досліджуючи проблему, вдалося зробити акцент на найбільш закономірні, істотні процеси відтворення трудового потенціалу України, поєднуючи в залежності від мети розподіл його на окремі структурні складові та поєднуючи за окремими показниками в єдине ціле з урахуванням історичного та логічного підходів. Використання картографічних методів дало можливість розробити карти із картограмами і діаграмами та завдяки статистичним методам розробити схеми, таблиці, графіки, які характеризують як стан, так і динаміку відтворення трудового потенціалу.

У ході проведених досліджень використовувались **методологічні підходи** різних напрямків і шкіл економічної теорії, однак, при цьому автор підходив з позиції об'єднуючого підходу для проведення аналізу відтворювальних явищ і процесів, які сприяли на макроекономічному рівні розглядати поєднання і зв'язок відтворювальних процесів розвитку трудового потенціалу, його структуру, функції, зміну через поєднання кількісного і якісного аналізу та перспективи розвитку.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні основи суспільно-географічного дослідження людського потенціалу регіону

1.1 Сутність людського потенціалу

Розвиток людського потенціалу сьогодні набуває значення визначального фактору економічного зростання будь якої країни. Велика кількість досліджень переконливо вказують на те, що класифікація країн світу за рівнем їх економічного розвитку переважно визначається якістю людського потенціалу. Темпи науково-технічного прогресу, організація і продуктивність праці залежать від нього. Виявляються найефективнішими вкладення в розвиток людського потенціалу у постіндустріальній економіці у порівнянні з усіма іншими напрямками і сферами їх використання.

Праці вчених Е. Брукінга, Г. Беккера, В. Гейця, Г. Гузенка, О. Грішнова, Б. Данилишина, С. Климка, С. Клімова, В. Куценка, Е. Лібанова та інших вважаються науковою базою дослідження людського потенціалу. Звертаючись до сутності поняття «людський потенціал», відзначимо, підходи М.Куркіна та В.Зотова, дають визначення дефініції «потенціал», як сукупність засобів для реалізації можливостей досягнення певної мети. Відповідно, вони узагальнюють, поняття «потенціал» та подають як «джерело можливостей, засобів, запасу, які можуть бути приведені в дію, використані для вирішення якої-небудь задачі або досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі»[15, с. 54]. Проаналізувавши різні групи теорій людського потенціалу Д. Биченко прийшов до висновку, що умовно наукову базу можна розділити на три групи парадигм: соціально-економічну, загальнотеоретичну та соціологічну [5]. Наприклад, соціальна сутність людини розглядається лише в контексті загальнотеоретичного напрямку. Проводиться уточнення його потенційних властивостей як фактору соціального прогресу. Тут відбувається аналіз людського потенціалу в рамках загальної теорії соціального прогресу та

розглядається соціальний прогрес, з одного боку, як рух до соціального результату та з іншого, як трансформаційна модернізація характеристик потенціалу населення. Отже, вдосконалення соціального накопичення людського потенціалу, оновлення навичок «вільного суб'єкта виходити за власні межі, прориватися через стримуючі труднощі, «переступати кордон» [5, с. 55]. Розглядаючи людину, як певний смисловий центр, що може реалізувати потенційні можливості у соціальній системі, то людський потенціал, розглядають, як сукупність здібностей людини реалізовувати соціальну дію в процесі своєї життєдіяльності (Арістотель, Зомбарт, Зіммель). Відповідно, формування людського потенціалу можна порівнювати з процесом розвитку сутності людини, що визначається покращенням соціальних якостей індивідів. Дослідники зосереджують свою увагу на двох основних формах прояву людського потенціалу: під першою розуміють – здоров'я і довголіття людини (розвиток фізичних особливостей соціуму і людського тіла); під другою розуміють – духовність особистості, багатство розвитку потреб (духовне багатство соціуму, розвиток потенційних здібностей людини і свідомості до інтелектуальної діяльності). Спостерігається відсутність конкретних розробок, що пов'язані з факторами розвитку і змістом його компонентів, не має напрацьованих конкретизованих параметрів соціологічної оцінки розвитку людського потенціалу.

Соціально-економічні трактування категорії «людський потенціал» тісно пов'язані зі становленням теорії ефективного суспільного функціонування, а також концепцій сталого суспільного розвитку. Дані концепції об'єднують економічні та соціологічні підходи до парадигмального обґрунтування процесів соціально-економічної оцінки людського потенціалу. «Економічна людина» оцінюється рівнем інтелекту. «Соціологічна людина» визначається як соціалізований актор, що виконує свої соціальні ролі [5].

Важливими є також змістовні компоненти людського потенціалу: підготовленість до сімейного життя і виховання дітей, отримані знання і

кваліфікація, збереження здоров'я населення, адаптування до соціальної інфраструктури суспільства, розвинена психологічна компетентність, культурно-ціннісні орієнтації.

Змістовний підхід набуває важливого значення на який звертає увагу Т. Заславська і доводить, що в сучасних умовах категорія «людський потенціал» може вживатися двояко[12]. Отже, по-перше, «це поняття в абсолютному смислового контексті характеризує рівень розвитку тієї чи іншої країни з урахуванням чисельності її населення»[12, с. 15]. По-друге, «дана категорія відображає рівень соціально-історичного і цивілізаційного розвитку суспільства, регіону, спільноти»[12, с. 15]. Враховуючи вищезазначене можна у такому контексті людський потенціал можна трактувати, як соціальну якісну характеристику суспільства, а під потенціалом розуміємо не тільки і не просто кількість ресурсів, але й визначена у них можливість розвитку системи в заданому напрямку.

Навчання та самовдосконалення упродовж всього життя (школа у широкому розумінні) – це найважливіший засіб і умова формування, реалізації та розвитку людського потенціалу економіки знань.

Ще однією складовою, що впливає на формування і розвиток людського потенціалу є послуги охорони здоров'я. Вони виступають результатом діяльності, що спрямована на якісні зміни стану самого пацієнта, а саме його здоров'я [13, с. 27]. Основою здатності особистості до створення вартості є послуги охорони здоров'я, що сприяють розвитку фізичного й психологічного потенціалу працівника. Тому, як зазначає С. Клімов: «Сьогодні практично всі дослідники розглядають витрати на охорону здоров'я як інвестиції в людський капітал» [15, с.106].

Отже, узагальнюючи, можна сформулювати, що людський потенціал – це сукупні можливості населення країни, території або окремої особистості, іншої спільноти до соціальної, економічної діяльності та до власного розвитку. Дефеніція людського потенціалу включає окремі властивості

людини, такі, як інтереси та потреби, рівень здоров'я, якість життя, загальні та професійні уміння та знання, мотивацію діяльності, кваліфікацію, ініціативність та підприємливість, ставлення до праці, способи поведінки.

1.2. Методичні основи дослідження

У сучасних економічних дослідженнях методологічну основу аналізу процесів відтворення людського потенціалу найчастіше відстоює теорія людського капіталу [4; 6; 9; 14; 15; 26]. Основи теорії людського капіталу були закладені в 18-19 століттях, у працях класиків англійської політичної економії. Населення країни як невід'ємний елемент національного багатства розглядає один із класиків У. Петті і проводить власний підрахунок вартості населення сучасної Англії, використовуючи методологію капіталізації доходів. А. Сміт визначив корисну здатність людини як основний капітал, який реалізується в його особистості, придбання якої вимагає відповідних витрат.

Методологічний підхід, згідно з яким втілені у населення країни знання, вміння та навички розглядалися як специфічна форма капіталу, сприяли розколу думок та відокремили більшість науковців минулого століття від ведучих економістів А. Маршалла до Л. Вальраса та Дж. Шумпетера. Однак як цілісна система теорія людського капіталу сформувалася лише в 60-х роках минулого століття. Представники Чиказької школи економічної думки є основоположниками теорії. Початок систематичних досліджень походить з виступу професора Т. Шульца з Чиказького університету на пленарному засіданні Американської економічної асоціації в 1960 році, де вперше для більшості дослідників було введено термін «інвестиції в людину».

Розвиток цього напрямку пов'язаний з якісною зміною ролі нематеріальних, включаючи особистісних факторів в економічному розвитку, а отже, з появою об'єктивної потреби у проведенні спеціальних базових та прикладних досліджень нематеріального складу відтворювального процесу.

Розвиток теорії людського капіталу в момент його піку (і практично монопольне панування в західній економічній думці) неокласичної економічної теорії, і варто зазначити, що саме в рамках цієї теорії відбувається її розвиток. Тому природно, що межі аналізу в рамках теорії людського капіталу багато в чому визначаються неокласичною теорією. Сильні сторони цієї теорії включають її логічну цілісність, послідовну систему початкових постулатів, детально і чітко напрацьований універсальний інструментарій для побудови уніфікованих моделей. Суттєве і стисле узагальнення М. Блау чіткий і короткий узагальнений зміст теорії, що розглядається та відрізняє її від раніше висунених підходів та ідей: «Суттєвим ядром програми досліджень людського капіталу є те, що люди витрачають ресурси по-різному - не просто щоб задовольнити поточні потреби, але також і майбутні грошові та негрошові доходи» [1, с. 318]. При такому підході формування людського капіталу постає не як стихійний, природний ефект споживання, а як результат певного напрямку інвестицій, стимульованого власним економічним механізмом.

Основний внесок цього напрямку в економічну теорію полягає в тому, що вперше економічна доцільність стратегічних інвестицій у здобуття освіти та кваліфікації була послідовно обґрунтована. Знання та вміння, накопичені людиною в процесі навчання та праці, здібності, які вона змогла розвинути в собі, тобто її індивідуальний трудовий чи людський потенціал здатний принести повернення в процесі праці, реалізовані у більш високій продуктивності праці та вищій заробітній платі.

Теоретики людського капіталу зосередили увагу на зв'язку певних видів інвестицій в людину, перш за все вартості освіти, з її майбутнім доходом та економічним зростанням, визначили та всебічно дослідили інвестиційний аспект вартості людського розвитку. Ними ретельно проаналізовано складові економічної віддачі від людського капіталу, який за умов ефективно

функціонуючої ринкової економіки регулює попит на освіту та забезпечує приплив ресурсів у різні частини системи освіти.

Результатом цього відбулося становлення у рамках неокласичного синтезу теорії людського капіталу.

Його розглядають, як звичайно, самостійний, різного роду капітал, який характеризується особливими, специфічними якостями. Сутність поняття людського капіталу науковці розглядають неоднозначно: 1) як запас (ресурс) знань, навичок, умінь, здоров'я, мотивацій, якими володіє особистість і які сприяють зростанню продуктивності праці та впливають на зростання доходу 2) як руз доходу впродовж життя людини.

Людський капітал - це здатність окремої особистості або економічно активного населення брати участь у створенні суспільного продукту та отримувати дохід для його власника. Для поліпшення якості людського капіталу та для задоволення його економічних потреб потрібні постійні інвестиції.

Науковці вважають, що окремим напрямом розвитку теорії людського капіталу, є дослідження специфіки його відтворення, місця та ролі людини в постіндустріальному суспільстві. Прикладом даних досліджень є праця А. Чухно «Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України», в якій науковець звертає увагу на еволюційний розвиток від економічної людини до людини творчої, що розкриває зміну праці як такої, а також модифікує передумови та наслідки дотримання прав й свобод людини в умовах високотехнологічного суспільства [25, с. 221-246]. У своїй праці автор відзначає: « ... якщо в індустріальному суспільстві провідна роль належала матеріально-речовим елементам, а людина була частковим працівником, живим придатком машини, то в постіндустріальній економіці провідна роль повною мірою переходить до людини, бо саме вона є безпосереднім носієм інформаційно-інтелектуальних технологій, її знання і вміння стають ланкою виробничої системи, головним виробничим ресурсом;

структурно-розчленована праця поступається місцем творчій праці як цілісності, тобто людині праці, людині, яка озброєна науково-технічними знаннями, людині інтелектуалу» [25, с. 230].

Науковці у теорії людського капіталу використовують ресурсний підхід до людини, тим самим, розглядаючи її як фактор виробництва, людину-ресурс, однак, теорія людського розвитку обґрунтовує можливості розвитку людини-мети суспільства [2; 3; 10; 11; 18; 20; 23; 24]. Із цієї точки, можна стверджувати, що перша концепція більше відповідає індустріальному суспільству, а друга відображає загальноцивілізаційну тенденцію, але її реалізація відбувається в умовах переходу до постіндустріальної економіки. Як бачимо, розвиток людського капіталу є метою сучасного суспільного виробництва, тобто, самого працівника, підприємця і суспільства як виробника в цілому, однак, людський розвиток є метою суспільства.

При цьому можна стверджувати, що перш за все механізм формування людського потенціалу включає в себе потреби, удосконалення їх структури та можливості їх перетворення у реальне споживання на основі відповідного рівня свободи вибору. Слід зауважити, що механізм формування людського потенціалу відображається у якісно-кількісній характеристиці споживання та соціально-економічній природі. Важливою сферою становлення людського потенціалу є сфера споживання і потреб, відповідно як і трудова діяльність. Ключовими опорними точками відтворювального процесу визначають: формування, виявлення та задоволення потреб. Аналізуючи людський потенціал виділяють два істотних аспекти потреб, які можна визначити як внутрішні і зовнішні. Враховуючи дані твердження можна стверджувати, що з однієї сторони, потреби задають імпульс для виробництва і визначають напрями його розвитку, з іншої сторони, визначає рівень розвитку та можливості задоволення потреб та обумовлюють якість відтворення людського потенціалу. Слід зазначити, що ці два процеси взаємозалежні.

Комплексний показник, що характеризує стан економічних і соціальних умов, був розроблений фахівцями програми розвитку ООН (ПРООН) для спостереження за соціальним прогресом окремих країн і людства в цілому. Це індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), або індекс людського розвитку (ІЛР).

Індекс розвитку людського потенціалу визначають, як розрахунковий статистичний показник, у якому враховуються не тільки обсяги споживання матеріальних благ, а й можливості для розвитку людини, що забезпечуються системами охорони здоров'я та освіти [7].

ІРЛП є інтегральним показником не тільки рівня життя, але й економіки в цілому, інтегруючи три компоненти: очікувану тривалість життя; рівень освіти; рівень економічного розвитку (ВВП на душу населення).

Визначають ряд чинників, а саме: велика кількість показників, що підлягають обліку, складність і неспівмірність обчислення інших, відсутність регулярно збирається за одними, що сприяють порушенню принципу формування інтегрального показника і робить практично неможливою оцінку рівня життя за допомогою будь-якого прямого показника.

У зв'язку з цим для оцінки рівня життя використовують непрямий базовий показник - валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення. Однак, для міждержавного порівняння використовується реальний ВВП на душу населення, що розраховується відповідно до паритету купівельної спроможності (ПКС) валюти.

Таким чином, величина ІРЛП служить критерієм поділу країн на групи з різним рівнем людського розвитку незалежно від рівня економічного розвитку (Додаток А). Крім ранжирування і поділу країн на групи, обчислення ІРЛП дозволяє оцінити відповідність ситуації, що склалася таким собі орієнтирам, вираженим оптимальними значеннями показників людського розвитку.

Слід зазначити, що для визначення індексів людського розвитку розроблено та використовуються наступні показники: індекс бідності населення для країн що розвиваються (ІБН-1), індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), індекс розвитку з урахуванням гендерного фактору (ІРГФ), індекс бідності населення для вибраних розвинутих країн (ІБН-2), та розміру гендерних повноважень.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що індекс людського розвитку - це інтегральний показник, який характеризує розвиток людини: знання, довголіття та рівень життя. Досліджуючи рівень ІРЛП виявлено, що на даний показник впливає рівень життя населення, географічне розташування території, стан екологічно-природних умов, рівень соціально-економічного розвитку країни, розвиток захисту, освіти і науки. І упродовж уже чотирьох років починаючи із 2016 найвищий показник зафіксовано у Норвегії — 0,949 пункти, а найнижчий — в африканській країні Сомалі.

За підрахунками міжнародного Інституту статистики ЮНЕСКО у 2018 році значення показника ІРЛП для України складає лише 0,75 пункти, тобто Україна відповідно займає 88 позицію за рівнем індексу розвитку людського потенціалу серед 188 країн та додатково 8 територій (у 2015 році – 88 місце також). Слід зазначити, що даний показник свідчить, про те, що за міжнародними рейтингами Україна відноситься до країн із високим рівнем інтелектуального потенціалу, для неї головним критерієм визначення цього індексу є рівень освіти населення, що становить 33 місце в рейтингу, але однак, за окремими критеріями, особливо, такими як безпека, економічні показники, середня тривалість життя, Україна посідає нижчі позиції порівняно із країнами своєї категорії та категорії держав з високим показником розвитку людського потенціалу.

Поряд із Україною, за даним показником, серед країн з високим рівнем розвитку ІРЛП за даними 2018 рок, знаходяться країни сусіди: Білорусь та Росія, однак їхні позиції у загальному рейтингу набагато вищі і становлять

49-е та 50-е місце відповідно. Країни Балтії та Польща за останні 10 років досягли категорії країн з високим рівнем розвитку рейтингу ІРЛП і займають свої позиції серед 44 передових країн світу: Естонія — 30-е місце, Польща та Литва — 32-е та 34-е місця, Латвія — 39-е місце. Аналізуючи рейтингові позиції даних країн дає нам можливість робити припущення, що Україна також має високі потенційні ресурси щодо покращення показника ІРЛП в найближчий час і спрямовує усі свої зусилля на досягнення високого світового рангу розвитку людського потенціалу.

Динаміка індексу ІРЛП України за 1990 – 2018 рр. зображена на рис 1.

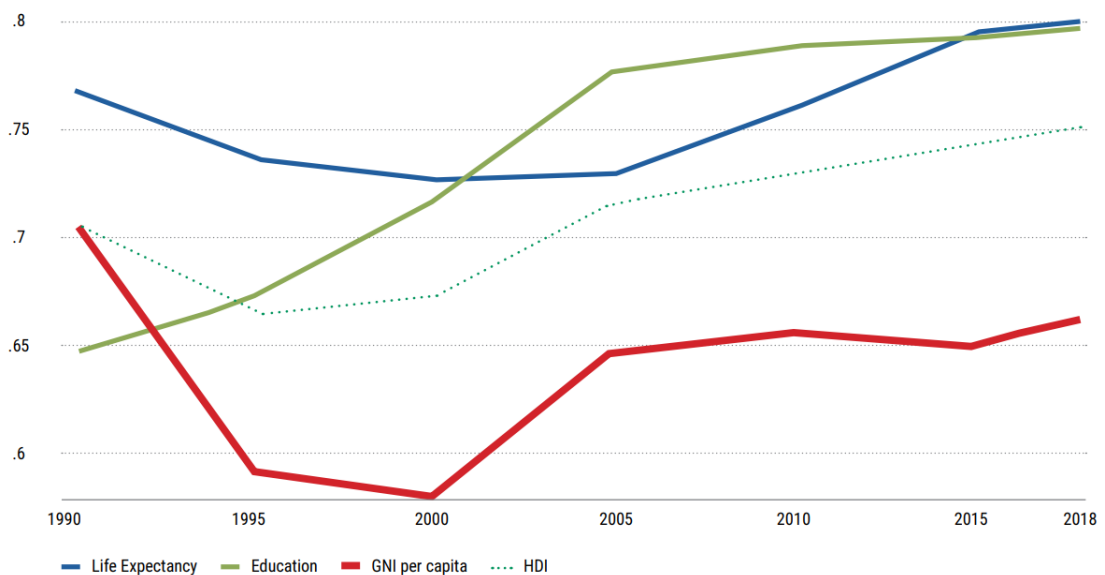

Рис. 1. Динаміка індексу ІРЛП України за 1990–2016 рр. (джерело [30])

Коливання тенденцій показників ІРЛП України за 1990-2018 рр. зображені на таблиці №1.

Таблиця 1
Динаміка індексу ІРЛП України за 1990–2018 рр. (джерело [30])

	Очікувана тривалість життя при народженні	Очікувана кількість років навчання	Середня кількість років навчання	ВНД на душу населення (ПКС 2011 року в доларах США)	Значення ІЛР
1990	69.8	12.4	9.1	10,744	0.705
1995	67.9	12.2	10.0	4,993	0.664
2000	67.3	13.0	10.7	4,665	0.671
2005	67.5	14.6	11.2	7,207	0.715
2010	69.4	14.8	11.3	7,715	0.732
2015	71.5	14.9	11.3	7,373	0.742
2016	71.7	15.1	11.3	7,601	0.746
2017	71.8	15.1	11.3	7,670	0.747
2018	72.0	15.1	11.3	7,994	0.750

У ході проведеного аналізу можна побачити, що в Україні останніми роками зберігається позитивна тенденція до зростання ІЛРП.

РОЗДІЛ 2

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Рівень економічного розвитку

Одним із важливих факторів, що впливає на формування людського потенціалу Чернівецької області є рівень економічного розвитку регіону, що визначає як матеріальне так і фінансове становище населення, рівень зайнятості, освіченості, а також моральної стабільності у суспільстві.

Відповідно до галузевої структури виробництва область належить до категорії індустріально-аграрної. Провідне місце в економіці області займають промисловість і сільське господарство.

Відбувається активна підтримка традиційних видів діяльності. Але не зважаючи на це упродовж останніх років у економічній діяльності спостерігається зниження основних показників.

Кількість великих, середніх та малих підприємств в області у 2018 році – 3500 од. (без урахування діяльності банків, бюджетних установ).

Найбільша кількість підприємств припадає на сільське господарство, лісове та рибне господарство – 709. На промисловість припадає всього 481 підприємство, переважно більшість з них, 406 – на переробну промисловість.

Однією із провідних галузей господарського комплексу Чернівецької області є сільське господарство.

Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва у 2018р. порівняно з 2017р. складав 101,0%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – 99,4%, у господарствах населення – 101,4%. Динаміка обсягів сільськогосподарського виробництва у 2017-2018 роках подано на рис. 2.

Індекс обсягу виробництва продукції рослинництва, у 2016р. порівняно з 2015р. складав 102,6%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – 102,3%, у фермерських та домашніх господарствах – 102,6%. Структура виробництва основних сільськогосподарських культур у 2016 р. подано у Додатку Б.

Ввиробниками сільськогосподарської продукції області у 2016р під посіви було відведено 305,5 тис.га, з них в агропідприємствах – 119,9 тис.га (39,2% від загальної площі), у фермерських та домашніх господарствах – 185,6 тис.га (60,8%). Порівняно з 2015р. обсяг посівів сільськогосподарських культур зросла на 0,2 тис.га (на 0,1%), в т.ч. у фермерських та домашніх господарствах – на 5,3 тис.га (на 2,9%), у сільськогосподарських підприємствах, навпаки, спостерігався спад на 5,1 тис.га (на

4,1%).

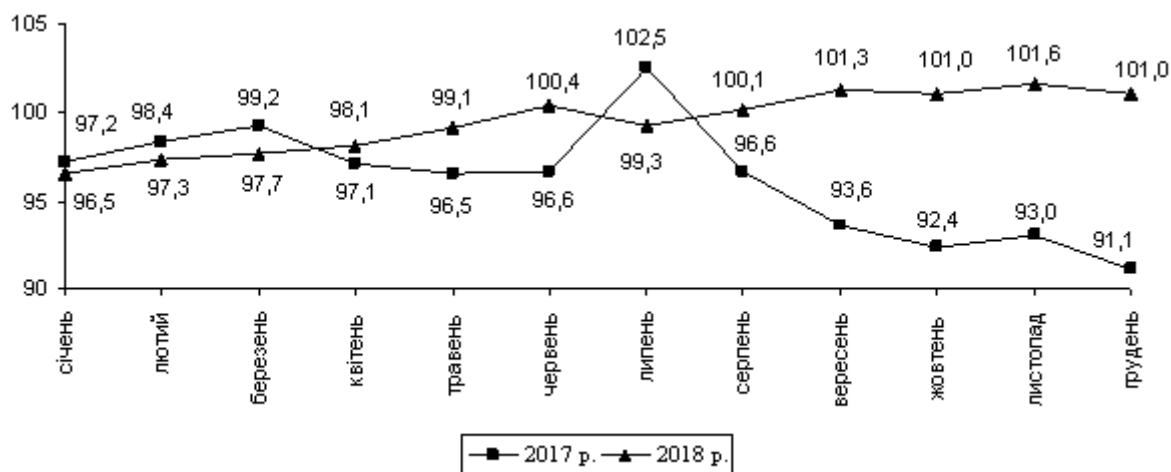

Рис. 2. Динаміка обсягів сільськогосподарського виробництва у 2017-2018 роках

Обсяг виробництва зерна у 2018р., включаючи кукурудзу становив 507,3 тис.т, що менше на 3,1%, ніж у попередньому році, в т.ч. у виробників сільськогосподарської продукції – 186,4 тис.т (на 5,1% менше), у фермерських та домашніх господарствах – 320,9 тис.т (на 1,9% менше).

Зменшення обсягу виробництва зерна зумовлене спадом урожайності на 3,3 ц/га, тоді як площа посівів зросла на 5,3 тис.га (на 4,6%). У середньому у 2018 р. з одного гектара зібрано 41,6 ц зерна проти 44,9ц у 2015 р. В агрогосподарствах зернові культури видали дещо нижчу урожайність – 39,0 ц/га (у 2015р. – 45,7 ц/га), у фермерських та домашніх господарствах – 43,3 ц/га (44,4 ц/га). У агропідприємствах Сокирянського району зафіксовано найвищий показник продуктивності зернових культур – 56,4 ц/га.

Валові показники збору пшениці склали 180,7 тис.т у 2016р. при середній урожайності 39,1 ц/га проти 47,1 ц/га у 2015р. Слід зазначити, що в той час обсяг виробництва пшениці зменшився порівняно з 2017р. на 11,7%, ячменю – на 2,9%, жита – на 8,7%, вівсу – на 16,6%, зернобобових культур – на 37,5%, а гречки зібрано у 2,8 рази більше.

Аналізуючи урожайність кукурудзи встановлено, що у 2017р. вона становила 48,6 ц/га проти 47,7 ц/га, в т.ч. в агроформуваннях – 47,1 ц/га

проти 46,0 ц/га, у фермерських та домашніх господарствах – 48,8 ц/га проти 47,9 ц/га. У Глибоцькому, Заставнівському і Хотинському районах зафіксовано найвищі показники продуктивності кукурудзи що становило – 65,7–60,0 ц/га.

Спостерігається динаміка у валовому зборі олійних культур на теренах Чернівецької області:

- соняшнику зібрано 55,2 тис.т, що у 2,7 раза більше від обсягу попереднього року, що викликано збільшенням у 1,9 раза площі збирання (на 9,0 тис.га) та урожайності на 8,4 ц/га. Кожен соняшниковий гектар видав по 28,4 ц насіння проти 20,0 ц у 2015р. Урожайність соняшнику сільськогосподарських підприємств склав 47,8 тис.т, що у 2,9 раз більше врожаю 2015р., по 30,0 ц/га, у фермерських та домашніх господарствах – 7,4 тис.т (в 1,7 раза більше) по 21,1 ц/га.

- сої зібрано 84,0 тис.т, що на 23,5% менше, ніж у 2017р. Зменшення врожаю цієї культури викликано істотним скороченням площ посіву (на 20,6%), а також зменшення урожайності на 0,5 ц/га.

- ріпаку зібрано на 12,6% менше, що становить 14,3 тис.т при середній урожайності 19,2 ц/га. Зменшення обсягу виробництва викликано зменшенням урожайності на 2,5 ц/га та площі збирання на 1,2%.

При цьому 98,7% від загального обсягу виробництва ріпаку та 68,1% – сої зосереджено в агропідприємствах.

Виробництво картоплі у 2018 р. становить 594,7 тис.т, що визначає позитивну динаміку із 2015 роком на 1,4% більше, при середній урожайності 176 ц/га проти 173 ц/га у 2017р. Валовий збір овочів становив 227,7 тис.т, що на 2,5% більше попереднього року. У середньому кожен овочевий гектар видав на 4 ц більшу ніж у 2015р. Майже весь обсяг картоплі та овочів отримано фермерськими та домашніми господарствами.

Валовий збір плодів та ягід склав 190,3 тис.т (на 6,6% більше, ніж у 2015р.), при цьому 73,9% від загального обсягу отримано фермерськими та

домашніми господарствами. Зросла продуктивність садів та ягідників на 6,1 ц/га, в агрогосподарствах – на 16,9ц/га, у фермерськими та домашніми господарствами – на 2,6ц/га. Найбільша урожайність плодоягідних культур зафіксовано у агроформуваннях Сокирянського району – 263,7 ц.

Індекс обсягу виробництва продукції тваринництва, у 2018р. порівняно з 2015р. становив 98,4%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – 94,0%, у фермерських та домашніх господарствах – 99,5%.

Виробництво основних видів тваринницької продукції в 2018р. подано у Додатку В.

Аналізуючи обсяг виробництва м'яса у агрогосподарствах усіх категорій спостерігалось зменшення у 2016р. порівняно з 2015р. на 2,5%, у т.ч. у сільгосп підприємствах – на 6,3%, у фермерських та домашніх господарствах – на 0,7%.

У чотирьох районах спостерігається збільшення обсягів виробництва м'яса (без урахування малих підприємств), найбільш істотно – Глибоцького (на 6,6 тис.ц) та Новоселицького (на 5,3 тис.ц). Водночас у Кіцманському, Хотинському та Заставнівському районах м'яса вироблено на 11,4–4,7 тис.ц менше, ніж у 2015р. Більше половини (54,6%) від обсягу виробленого м'яса в аграрних підприємствах зафіксовано у виробників Кіцманського району.

У структурі виробництва мяса (у живій вазі) в агроформуваннях (крім малих) переважала частка м'яса птиці – 61,2% від загального обсягу та свинини – 31,8% (у 2015р. – відповідно 63,2% і 28,9%) подано на Рис.3. Кіцманський район є основними виробником яловичини в області, а Новоселицький район – свинини та м'яса птиці.

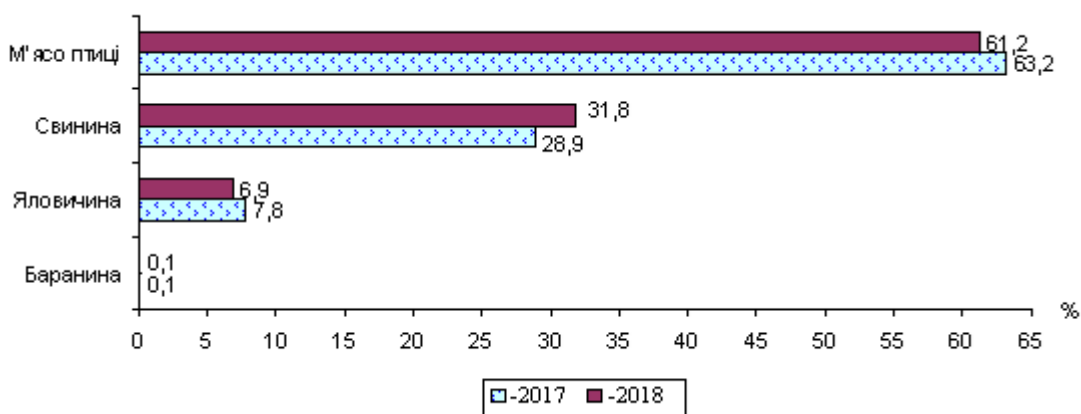

Рис.3. Структура виробництва м'яса (у живій вазі) в агроформуваннях (крім малих)

У ході проведеного аналізу обсягу вирощування худоби та птиці в сільгоспідприємствах (крім малих) виявлено негативну динаміку у 2018р. порівняно з 2017р. на 1,1%, у т.ч. великої рогатої худоби – на 7,2%, птиці – на 7,1%, в той же час свиней вирощено більше на 9,4%. Одночасно зафіксовано зростання середньодобових приростів великої рогатої худоби на вирощуванні та відгодівлі на 3,4% і становили 543 г, свиней – на 7,6% (498 г).

Також, спостерігається зменшення виробництва молока в 2018р. порівняно з 2017р. на 2,5%, у т.ч. у сільгоспідприємствах – на 11,7%, у фермерських та домашніх господарствах – на 1,9%.

Позитивну динаміку зафіксовано у валовому надою молока в аграрних підприємствах (без урахування малих) Герцаївського, Кельменецького, Путильського, Вижницького та Хотинського (на 16,3–2,3%) районів. В той час менше молока вироблено на 11,2–3,0 тис.ц, ніж у 2015р.у Сокирянському, Кіцманському та Заставнівському районах. Лідером за обсягами виробництва молока в області стали господарства Кіцманського району (59,8% від загального показника).

Спостерігається у 2018р. зменшився порівняно з 2017 роком середнього надою молока від однієї корови (в розрахунку на середнє поголів'я корів молочного напрямку) в сільськогосподарських підприємствах – на 138 кг або на 2,9% і становив 4603 кг. Лідерами з надою молока стали

господарства Заставнівського (5700 кг), Хотинського (5400 кг) та Кіцманського (5180 кг) районів.

У ході проведених досліджень виявлено зменшення виробництва яєць від птиці всіх видів порівняно з попереднім роком на 8,5% лише за рахунок агроформувань, де виявлено скорочення обсягів виробництва на 28,5%, водночас у фермерських та домашніх господарствах відмічалось збільшення на 1,8%. Найбільше вироблено яєць у сільгосп підприємствах Глибоцького району (89,2% від загального обсягу), однак їх виробництво зменшено у порівнянні з 2017р. на 29,9%. Несучість однієї курки-несучки в агроформуваннях становила у 2018р. 267 яєць, що на 38 шт. більше, ніж у 2017р.

Дослідження виявили зменшення обсягу виробництва вовни у 2018р. порівняно з 2017р. на 3,6%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах – на 7,2%, у господарствах населення – на 3,3%. Однак стабільним залишився показник середнього настригу вовни від однієї вівці в агроформуваннях (крім малих) – 2,2 кг.

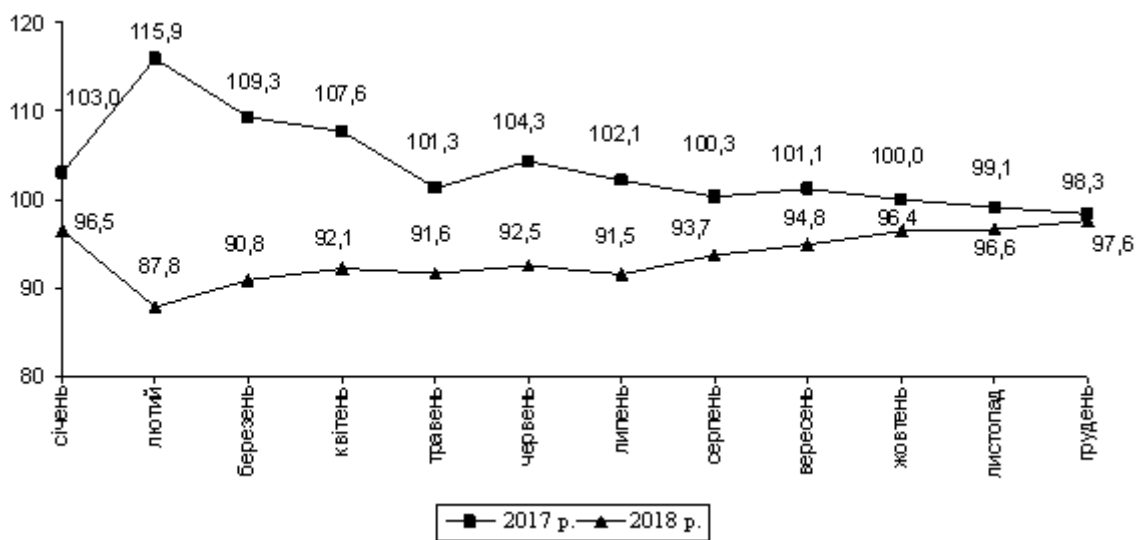
Інформацію про кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня 2018 р., наведено в Додатку Г. Можна зазначити, що порівняно з 1 січня 2018р. в області відбулося збільшення поголів'я свиней на 1,0% (на 1,4 тис. голів), а також поголів'я овець та кіз – на 1,7% (на 0,8 тис. голів). Поряд з цим, поголів'я великої рогатої худоби зменшелося на 0,4% (на 0,4 тис. голів), у т.ч. корів – на 0,2% (на 0,1 тис.), птиці – на 5,1% (на 169,7 тис. голів).

За попередніми розрахунками, у фермерських та домашніх господарствах на 1 січня 2018 р., утримувалось 89,8% від загальної чисельності великої рогатої худоби (на 1 січня 2016р. – 88,8%), у т.ч. корів – 93,9% (93,1%), свиней – 65,9% (66,4%), овець та кіз – 88,1% (89,2%), птиці всіх видів – 79,3% (73,5%). У цих господарствах зафіксовано збільшення усіх видів сільськогосподарських тварин порівняно з 1 січня 2018р. Так, поголів'я

великої рогатої худоби збільшелося на 0,8% (у т.ч. корів – на 0,6%), свиней – на 0,3%, овець та кіз – на 0,5%, птиці – на 2,4%.

На 1 січня 2018 р. в сільськогосподарських підприємствах (крім малих), що займалися тваринництвом, виявлено кормів усіх видів 20,5 тис.т кормових одиниць. У чотирьох районах зафіксовано збільшення обсягу наявних кормів в агроформуваннях, найвищі показники у Сокирянському (на 0,7 тис.т корм.од.) та Кельменецькому (на 0,5 тис.т корм.од.). У розрахунку на одну умовну голову великої худоби вироблялося 5,7 ц корм.од, тоді як на 1 січня 2018р. – 5,2 ц корм.од.

Важливою галуззю господарського комплексу Чернівецької області також є промисловість. Індекс промислової продукції області за 2018р. порівняно з 2017р. становив 97,6%, у грудні 2018р. порівняно з листопадом 2018р. – 105,4%, з груднем 2017р. – 108,9% зображено на Рис.4.

Рис 4. Індекс промислової продукції Чернівецької області

(наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року)

Динаміка промислового виробництва за основними видами діяльності подана у Додатку Д.

Лідером у галузевій структурі промисловості області за темпами зростання обсягів виробництва у 2018р. порівняно з 2017р. є добувна та переробна промисловість, що становить 96,7%, у т.ч. у добувній

промисловості і розробленні кар'єрів – 79,1%, у переробній промисловості – 97,5%.

У виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів індекс промислової продукції за 2018р. порівняно з 2017р. склав 91,9%. Найвищий індекс зафіксовано у виробництві олії та тваринних жирів 90,6%, дещо нижчі показники індекса у виробництві м'яса та м'ясних продуктів – 87,4%, хліба, хлібобулочних і борошняних виробів – 86,9%, у переробленні та консервуванні риби, ракоподібних і молюсків – 85,0%.

Випуск основних видів продукції у Чернівецькій області за 2018 рік подано у Додатку Е.

Порівняно з 2017р. індекс обсягів виробництва продукції легкої промисловості (текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів) складав 89,5%, у тому числі у виробництві одягу – 92,2%, у текстильному виробництві – 86,7%.

У ході дослідження виявлена позитивна динаміка росту виробництва та індексу промислової продукції у виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності, що склав 109,1%, у т.ч. в обробленні деревини та виготовленні виробів з деревини та корка, крім меблів, виготовленні виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння – 109,8%. У даній галузі за 2018р. зросло виробництво виробів столярних та конструкцій будівельних з деревини 596 м³ (в 1,7 раз більше, ніж у 2017р.), деревини уздовж розпиляної чи розколотої, розділеної на частини чи лущеної, завтовшки більше 6 мм – 96,9 тис.м³ (на 23,0% більше), вікон та їх рам, дверей балконних та їх рам, дверей та їх коробок та порогів, з деревини – 1785 м² (на 3,6% більше) і лише виробництво брусків, планок та фриз для паркетного або дерев'яного покриття підлоги, профільованих, незібраних, з деревини листяних порід зменшилося у 2,5 раза, ніж у 2015р – 33,5 тис.м².

Спостерігається зростання індексу промислової продукції у 2018р. проти 2017р. у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції на 0,8% .

Однак, у виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції цей показник зазнав спаду та становив 96,9%, у т.ч. у виробництві гумових і пластмасових виробів – 96,0%, іншої неметалевої мінеральної продукції – 97,2%.

Спад індексу промислової продукції до 97,6% зафіксовано у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування.

У машинобудуванні спостерігається зростання індексу обсягів виробництва продукції у 2018р. порівняно з 2015р. та становить 103,6%, у т.ч. у виробництві машин та устаткування – 111,5%.

У 2018р. порівняно з 2017р. індекс промислової продукції у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря становив 99,5%, у т.ч. у виробництві електроенергії – 96,6%. Однак обсяги розподілення газоподібного палива через місцеві (локальні) трубопроводи у 2018р. збільшились на 7,9%, електроенергії – на 1,3%.

Підприємствами області виконано будівельних робіт за 2018р. на суму 1007383 тис.грн. Якщо аналізувати зміну індекса будівельної продукції порівняно з 2017р., то він становив 98,9%, у т.ч. по будівлях – 116,0%, з них житлових відбувається зростання показника – 125,8%, а нежитлових незначний спад – 93,5%; інженерних спорудах – 76,0%. Динаміка індексів будівельної продукції за 2018 рік зображено на Рис.5.

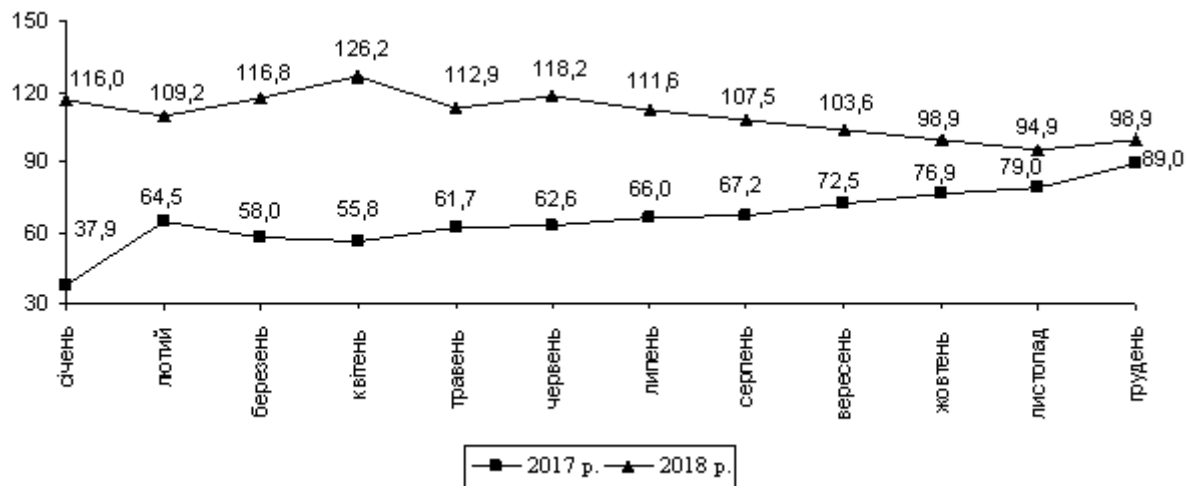

Рис.5. Індеси будівельної продукції

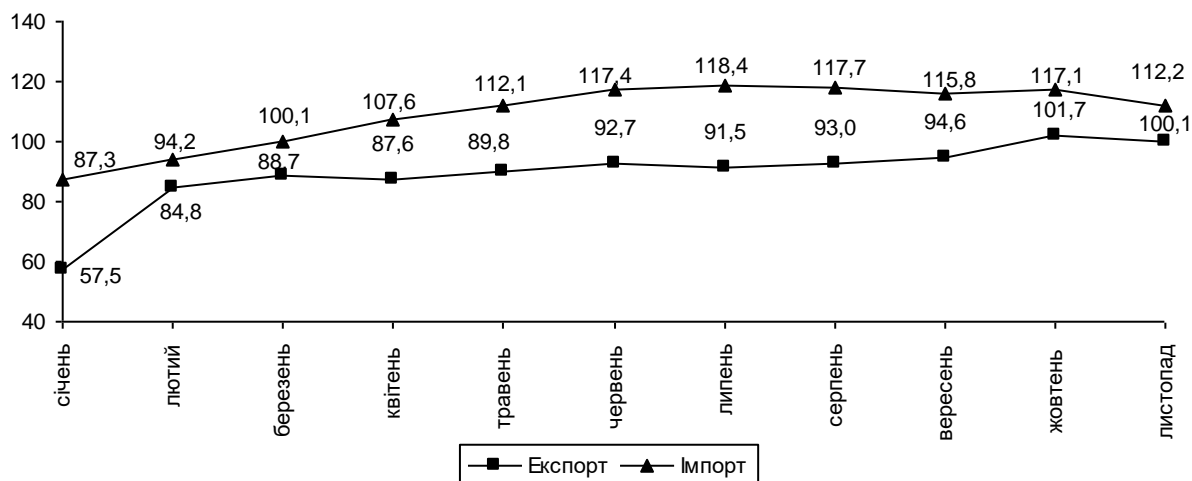
(наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року)

Вартість виробленої будівельної продукції, виконаної на будівництві будівель, у 2018 році становила 670685 тис.грн. або 66,6% від загального обсягу будівельних робіт, з них житлових – 500449 тис.грн. (49,7%), нежитлових – 170236 тис.грн. (16,9%). При цьому на 336698 тис.грн. виконано робіт на будівництві інженерних споруд(33,4% від загального обсягу).

Найбільший обсяги робіт від загальнообласного показника у 2018р., виконано будівельними підприємствами міста Чернівці та Новодністровськ, що складає 61,0% та 22,4%, за рахунок будівництва, реконструкції та ремонту Дністровської ГАЕС, закладів освіти, об'єктів торгівлі та ресторанного господарства, офісних приміщень, житлових будинків та гуртожитків.

Частка робіт з нового будівництва, реконструкції та технічного переоснащення, відзагального показника, становила 86,6%, з капітального та поточного ремонтів – 7,9% та 5,5% відповідно. У 2018р. автомобільним транспортом перевезено (з урахуванням перевезень фізичними особами-підприємцями) 2,0 млн.т вантажів, виконано вантажообіг у обсязі 1017,7 млн.ткм. У порівнянні з 2015р. обсяг перевезених вантажів зменшився на 0,2%, а вантажообіг збільшився на 6,5%.

У 2018р. пасажирським транспортом користувалися 55,6 млн. пасажирів, відповідно пасажирообіг становив 870,3 млн.пас.км. У порівнянні з 2017р., можна зазначити негативну динаміку обсягу пасажироперевезень на 18,0%, а пасажирообігу – на 36,5%.

Рис.6. Динаміка експорту-імпорту товарів у 2016 році

(наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року)

Обсяг експорту товарів у 2018р. становив 96,8 млн.дол. США, імпорту – 80,4 млн.дол. США. Порівняно з 2017р. обсяг експорту збільшився на 0,1%, імпорту – на 12,2% і спостерігається у зовнішній торгівлі товарами області позитивне сальдо в розмірі 16,4 млн.дол.США. Динаміку експорту-імпорту товарів у 2018 році на території Чернівецької області подано на Рис.6.

У ході проведених досліджень визначено, що коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 1,20.

Суб'єкти господарювання області здійснювали операції в зовнішній торгівлі товарами з партнерами з 86 країн світу. Інформацію щодо показників зовнішньої торгівлі товарами з найбільшими торговими партнерами в 2018р. наведено в Додатку И.

У частці експорту області переважають країни ЄС - 53,2% товарів від загального обсягу експорту, імпорт з цими країнами становить – 55,5% від загального обсягу імпорту (в 2015р. – 55,2% та 57,3% відповідно).

Лідерами у здійсненні експортних поставок є Румунія – 22,0% від загального обсягу експорту (на 21,3 млн.дол.США), Білорусія – 10,4% (на 10,1 млн.), Німеччина – 10,3% (на 10,0 млн.), Індія – 7,4% (на 7,2 млн.), Польща – 5,8% (на 5,6 млн.) та Російська Федерація – 5,6% (на 5,5 млн.дол.США).

Спостерігається зростання у 2018р. експортних поставок до країн: Індії (на 6,5 млн.дол.США), Білорусі (на 6,1 млн.), Ірану (на 2,5 млн.), Польщі (на 1,2 млн.) та Іраку (на 1,1 млн.) і зменшення до Російської Федерації (на 8,6 млн.), Нідерландів (на 3,3 млн.), Туреччини (на 2,5 млн.), Румунії (на 1,7 млн.), Кореї (на 1,4 млн.) та Йорданії (на 1,0 млн.дол.США).

У частці імпорту від загального обсягу завезеної продукції в області переважають поставки з Румунії та Туреччини – з кожної країни по 14,0% (відповідно на 11,3 млн.дол.США і 11,2 млн.), Польщі – 13,4% (на 10,8 млн.), Китаю – 12,3% (на 9,9 млн.), Німеччини – 8,6% (на 6,9 млн.), Російської Федерації – 5,7% (на 4,6 млн.) та Італії – 4,9% (на 3,9 млн.дол.США). Порівняно з 2017р. скоротилися імпортні поставки продукції з Китаю і Угорщини, але одночас зросли з Білорусі, Російської Федерації, Туреччини, Румунії, Швеції.

Товарна структура експорту-імпорту товарів Чернівецької області у 2018 році подано на Рис.7.

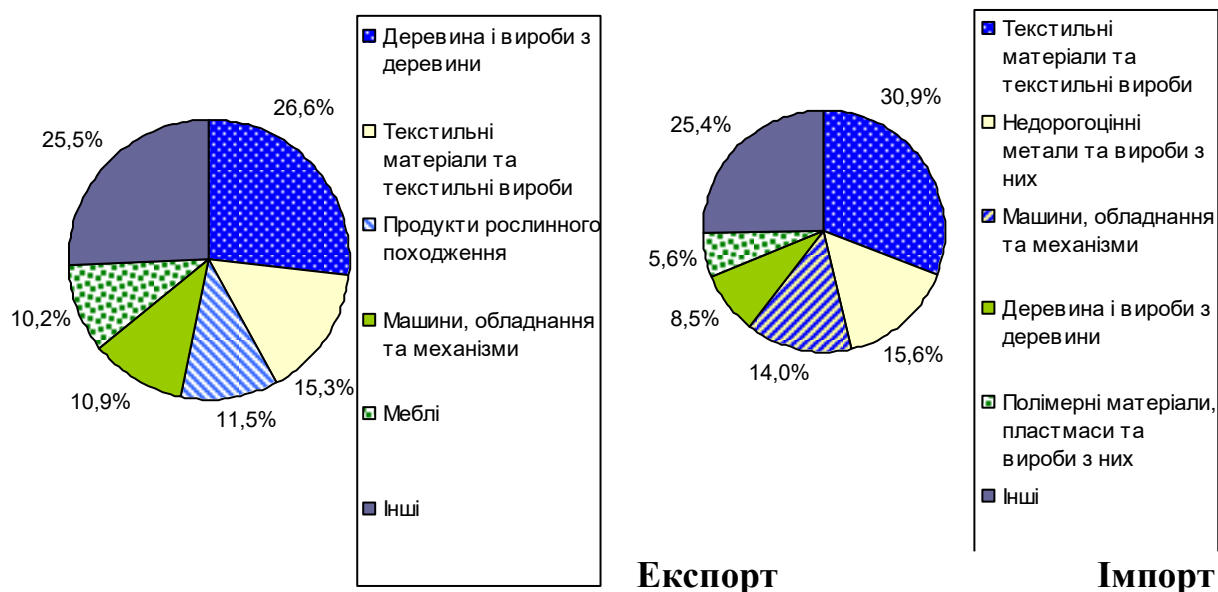

Рис.7. Товарна структура експорту-імпорту товарів у 2018 р.

У експорті товарів переважають деревина та продукція із деревини, текстильні матеріали та текстильні вироби, продукція рослинного походження, машини та обладнання, меблі. У структурі імпорту переважають текстильні матеріали та текстильні вироби, недорогоцінні метали та вироби із них, машини, обладнання, та механізми, електротехнічне обладнання, деревина та вироби із деревини. полімерні матеріали та пласмаси.

В цілому у 2018 році соціально-економічний розвиток області характеризувався поглибленням спаду промислового виробництва; скороченням обсягу виконаних будівельних робіт, внутрішніх і зовнішніх інвестицій, зменшенням реальної заробітної плати; неліквідована заборгованість з виплати заробітної плати та за спожиті житлово-комунальні послуги; погіршення ситуації на ринку праці та споживчому ринку, скорочення витрат палива.

2.2 Демографічна ситуація

Здійснивши аналіз демографічної ситуації та формування людського потенціалу з 2015 по 2019 роки найменшого регіону України – Чернівецької області, можна виявити проблемні сторони та чинники, які негативно

впливають на його розвиток і розробити заходи для покращення соціально-економічної ситуації даної території.

Розвиток людського потенціалу найкраще відображає інтегральний індекс регіонального людського розвитку, що розраховується як сума індексів по всіх семи блоках показників, які охоплюють три напрями:

1) Довге та здорове життя:

- середня очікувана тривалість життя при народженні, років;
- загальний коефіцієнт приросту(скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення, проміле;
- кількість померлих від навмисного самоушкодження та 100 тис. осіб наявного населення, осіб.

2) Добробут та гідна праця:

- обсяг видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансферів) на 1 особу, гривень;
- відношення середньої заробітної плати до мінімальної, разів;
- рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, % до кількості громадян, які мали статус безробітного протягом року;

3) Освіта: - чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком від 3-5 років,% до загальної кількості дітей такого віку.

Проводячи дослідження у першому напрямі «Довге та здорове життя» здійснено аналіз демографічної ситуації Чернівецької області упродовж останніх трьох років і виявлено скорочення чисельності населення. На 1 січня 2018 року чисельність наявного населення області становила 909 тис. осіб і зменшилась на 72 особи, що у розрахунку на 1000 жителів становить 0,1 особи.[7] У порівнянні з попереднім роком на 1 січня 2017 року в області проживало 909,9 тис. осіб, з них 391,8 тис. осіб мешкало в міських поселеннях, а 518,1 тис. осіб – у сільській місцевості.

У січні–березні 2020 року чисельність наявного населення області зменшилася на 831 особу, що в розрахунку на 1000 жителів становило 3,7

особи. На 1 квітня 2020 року в області проживало 907,3 тис. осіб.[5]

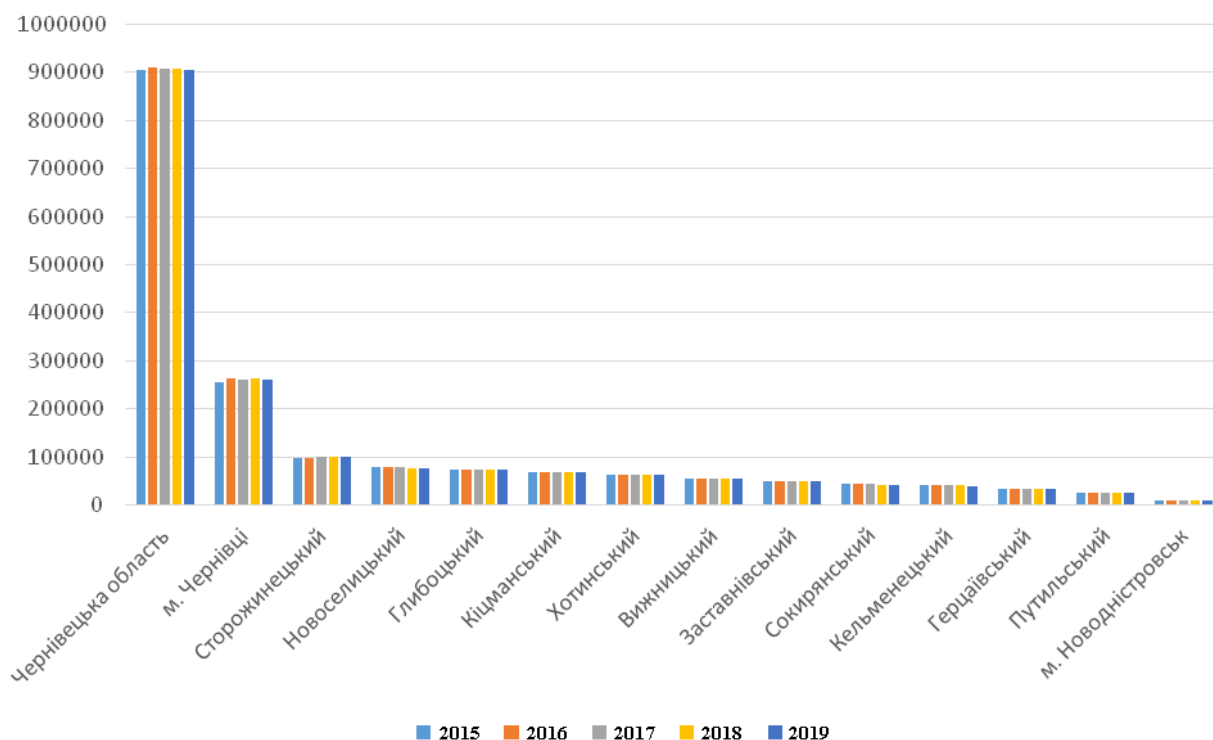

Рис.8. Чисельність населення Чернівецької області за 2013-2017 рр. у розрізі районів(графік побудований на на базі даних автором)

Розглядаючи динаміку чисельності населення Чернівецької області в розрізі районів за 2015-2019 рр.(рис. 8) можна виділити такі регіональні особливості:

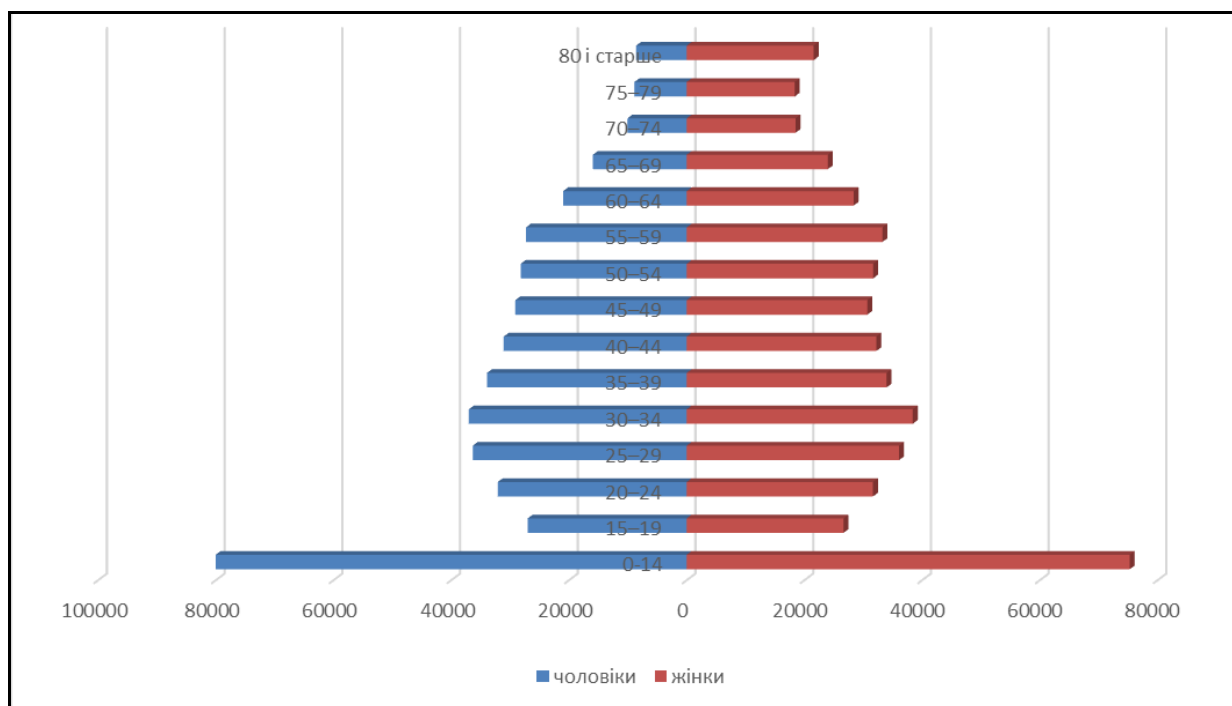
- Найбільш заселеними регіонами є м. Чернівці та прилеглі до нього райони, а саме: Глибоцький, Новоселицький, Сторожинецький, Хотинський та Кіцманський райони.
- Найменш заселеними регіонами є периферійні регіони, а саме Путільський, Герцаївський, Сокирянський та Кельменецький райони (Додаток Ж).
- Відносно не змінена кількість населення за 2015-2019 рр. у співвідношенні до кількості населення регіону була у Вижницькому і Глибоцькому районі, де коливання чисельності було в діапазоні 0,2-0,5%.

- Найбільш змінена чисельність населення за 2013-2017рр. у співвідношенні до кількості населення регіону мала місце у Кельменецькому і Сокирянському районах, де коливання кількості населення було в діапазоні 3-4%.

У зазначений період найбільша кількість живонароджених була в 2015 та 2017 роках – 12,8%, а найбільша кількість померлих у 2018 році -12,9%.

Розглядаючи статеву-вікову структуру у відношенні до загальної кількості населення переважають жінки-53%, а чоловіки становлять -47%.

У віковій структурі населення Чернівецької області найбільша частка населення припадає на населення віком від 0 до 14 років – 155277 осіб, з них 80011 чоловіків та 75266 жінок, а найменшу частку мають особи віком від 75 до 79 років- 27215 осіб з них 8867 чоловіків та 18348 жінок (рис. 9).

Рис. 9 Статеву-вікову структуру населення Чернівецької області

Аналізуючи статеву-вікову структуру населення Чернівецької області помітним є переважання при народженні хлопчиків – на 100 новонароджених дівчат припадає 106 хлопців. Але вже у 30-34-літньому віці баланс статей стає зворотнім – жінки починають переважати чоловіків кількісно. Основними причинами такої ситуації є: нещасні випадки та небезпечні

умови праці для чоловіків, отруєння і травми, інфекційні хвороби (туберкульоз, СНІД) та серцево-судинні недуги.

Враховуючи те, що на 1 січня 2018 кількість населення від 0 до 14 років більша за населення віком старше 65 років, можемо стверджувати, що в Чернівецькій області не відбувається процес «старіння нації» (дане явище поширене зараз в Україні).

Одним із показників, що характеризує демографічну ситуацію регіону та є складовою індексу людського розвитку - середня тривалість життя населення. З 2007-го в Україні фіксується позитивна динаміка щодо зменшення смертності та підвищення тривалості життя. Відповідно, середня тривалість життя в Україні сьогодні становить 71,4 року. У порівнянні з 1990 роком, коли показник становив 69 років, маємо приріст на 2,6 роки. Якщо порівняти тривалість життя жінок та чоловіків в Україні, то різниця становить 10 років - 76,4 "жіночих" проти 66,2 "чоловічих" [9].

У Чернівецькій області з 1994 по 2019 рік очікувана тривалість життя при народженні поступово зростала від 69,4 років до 73,3 роки, що вище ніж по Україні і прослідковується приріст на 3,9 роки. Також, слід відзначити, що різниця між середньою тривалістю життя жінок (77,2) і чоловіків (68,5) у області становить 8,7 роки, що є одним із найнижчих показників на Україні.

На середню очікувану тривалість життя впливає безпосередньо людський фактор. За дослідженнями ВООЗ визначено, що більше 50% на тривалість життя впливає спосіб життя. Це і зловживання алкоголем, і нездорове харчування, а також чоловіки частіше, ніж жінки, невідповідально ставляться до свого здоров'я. За статистикою, жінки значно частіше звертаються до лікаря. Врешті, чоловіки частіше, ніж жінки, працюють у шкідливих умовах та виконують складні завдання. Крім того, в ДТП частіше гинуть також чоловіки. Серед причин, що впливають на тривалість життя також виділяють: хвороби системи кровообігу, новоутворення та померлих від навмисного самоушкодження. Варто зазначити, що у регіоні з 2012 року

зросла кількість померлих від навмисного самоушкодження на 100 тис. осіб наявного населення з 9,8 осіб до 12,7 осіб у 2016 році.

Одними із важливих показників, що враховуються при розрахунку індексу регіонального людського розвитку є рівень та структура економічної активності та зайнятості населення.

У результаті проведених дослідень визначено, що середньооблікова кількість штатних працівників на підприємствах, установах, організаціях Чернівецької області у I кварталі 2019 року становила 113,9 тис. осіб, що на 1,7% менше, ніж у I кварталі 2018 р. Серед усіх зайнятих, визначено, що кожен третій працював у сфері освіти, п'ятий – охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, майже кожен сьомий – у промисловості.[23] (Додаток 3).

Упродовж I кварталу 2018 року скорочено рівень безробіття населення за рахунок прийняття на роботу 9,4 тис. осіб, тоді як було звільнено 7,6 тис. осіб (відповідно 8,2% та 6,7% до середньооблікової кількості штатних працівників). За цим показником ведучі позиції займають підприємства сфери професійної, наукової та технічної діяльності (на 5,8 %), операцій з нерухомим майном (на 2,1 відсотковий пункт) та сільського господарства, лісового та рибного господарства (на 1,7 відсотковий пункт) [23].

Слід зазначити, що переважна більшість працівників (77,1%) залишили робочі місця за власним бажанням, за угодою сторін та з інших причин. Упродовж I кварталу 2018 року із причини змін в організації виробництва і праці було звільнено 1,6 тис. осіб (21,0% вибулих). Слід зазначити, що найбільші обсяги звільнених з цієї причини працівників спостерігалися у сферах освіти (1102 особи) та державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування (331 особа).

Найбільше працевлаштованих за визначений період із загальної кількості прийнятих 21,1% було в закладах освіти, на промислових підприємствах – 18,6%, у сфері оптової та роздрібною торгівлі – 15,3%.

Порівнюючи кількість звернень про працевлаштування до державної служби зайнятості у Чернівецькій області можна зазначити, що впродовж квітня 2019 р. за допомогою звернулося 1,4 тис. безробітних громадян, що в 1,8 разів більше, ніж у березні 2019 р., але на 11,9 % менше, ніж у квітні 2018р. Можна також зазначити про зниження рівня безробітних на кінець квітня 2019 р., що складало 8,0 тис. осіб і це на 2,2% менше, ніж на кінець березня 2019р. та на 7,0%, ніж на кінець квітня 2018р. 81,9% осіб, які мали статус безробітного, отримували допомогу по безробіттю.

В цілому по області рівень зареєстрованого безробіття за квітень 2018р. залишився на рівні березня 2019р. і становив 1,4% від кількості населення працездатного віку(по Україні – 1,5%). Визначений показник зменшився у сільській місцевості на 0,1 %, а в міських поселеннях зберігся незмінним і становив 1,6% та 1,1% відповідно.

На одне вільне робоче місце у області було зафіксовано найбільше навантаження зареєстрованих безробітних на посади кваліфікованих робітників риборозведення і рибальства, сільського та лісового господарства (94 особи), а найменше – на кваліфікованих робітників робітничих професій (4 особи).

На кінець грудня 2019 року найбільша кількість безробітних зареєстрована у м.Чернівцях, Кіцманському,Заставнівському, Сокирянському району. Аналізуючи рис. 10, можна зазначити, що кількість безробітних зменшилася у порівнянні із 2018 роком, за рахунок збільшення кількості робочих місць, про що свідчить збільшення пропозиції роботодавців. У всіх територіальних одиницях, окрім Кіцманського, Сокирянського, Хотинського, Сторожинецького, зменшилось навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце.

Спостерігається зростання рівня працевлаштування зареєстрованих безробітних з 2012 року (22,2%) до 2017 року (29,4%) і відповідно до 2019 року (24,4%), що можливо пояснюється проведеними економічними реформами в Україні (податковою, пенсійною та ін.).

Кількість вакантних посад, заявлених роботодавцями до державної служби зайнятості області, становила 1187 одиниць на кінець квітня 2019р. і є відповідно на 11,5% меншим у порівнянні з березнем 2019р., проте стало більшим порівняно з квітнем 2018р. на 36,6%.

Таблиця 2

Ситуація на ринку праці у Чернівецькій області

	Кількість зареєстрованих безробітних		Потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць (вакантних посад)		Навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце (вакантну посаду)	
	2018	2017	2018	2017	2018	2017
Чернівецька область	7973	9064	722	519	11	17
м. Чернівці	1204	1816	641	450	2	4
м.Новодністровськ	405	420	–	2	×	210
райони						
Вижницький	591	680	21	4	28	170
Герцаївський	345	349	4	1	86	349
Глибоцький	586	675	4	1	147	675
Заставнівський	768	924	4	10	192	92
Кельменецький	557	634	–	–	×	×
Кіцманський	1046	1101	3	4	349	275
Новоселицький	323	352	25	7	13	50
Путильський	565	473	2	7	283	68
Сокирянський	668	613	1	1	668	613
Сторожинецький	450	475	12	20	38	24
Хотинський	465	552	5	12	93	46

Майже кожне, зареєстроване, третє вільне робоче місце на кінець березня 2019 р. було на підприємствах промисловості, відповідно кожне шосте – у лісовому, сільському та рибному господарстві, майже кожне десяте – у сфері поштової та кур'єрської діяльності, транспорту, складського господарства, майже кожне одинадцяте – у сфері ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів, оптової та роздрібної торгівлі.

2.3. Стан екологічної ситуації

Чернівецька область належить до найбільш чистих регіонів України. Екологічна ситуація в області є керованою, суттєвих аварій та надзвичайних ситуацій техногенного характеру та інших катастрофічних явищ, які змогли б суттєво негативно вплинути на навколишнє природне середовище та зашкодити здоров'ю людей не було.

Здійснюючи регулювання у сфері охорони природи управлінням екології та природних ресурсів у 2018 р. затверджено 28 гранично-допустимих скидів забруднюючих речовин до водних об'єктів, затверджено 102 періодичних регламентів скидів; видано 234 дозволів на спеціальне водокористування (тому числі 32 видано вперше), видано 206 дозволів на викиди речовин, що сприяють забруднення атмосферного повітря. На теренах області активно проводиться робота з розширення мережі природно-заповідного фонду, будівництва і реконструкції очисних споруд, зміцнення фондів охорони навколишнього природного середовища.

Довкілля області у 2018р. були притаманні такі основні тенденції: обсяги викидів забруднюючих речовин у повітря від стаціонарних джерел зменшились у порівнянні з 2017 роком на 6,25%; забір води із природних водних об'єктів збільшився на 12,2%, використано свіжої води – на 39,1%, скиди забруднених зворотних вод – на 8,0%; у порівнянні з 2017 роком в ґрунти області внесено на 3,7% менше мінеральних добрив (у перерахунку на 100% поживних речовин. Утворення відходів I–IV класів небезпеки на території області збільшилось

порівняно з 2017 роком зменшилось на 2,4%, але відходів I–III класів небезпеки стало більше на 42,1%; підприємствами та організаціями області сплачено екологічного податку менше, ніж у 2015 році на 9,7%.

Загальна кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2018 році 151 од. (у 2015 році - 158 од.). Всього цими підприємствами було викинуто 3,0 тис. т забруднюючих речовин від стаціонарних джерел (у 2017 році 3,2 тис. т). 34,1 тис. т забруднюючих речовин, що менше, ніж у 2016 році (37,0 тис. т). Нижче наведені дані за окремими видами економічної діяльності. У 2018 році розрахунок викидів забруднюючих речовин від пересувних джерел не проводився, тому порівняння викидів від пересувних джерел та загальні обсяги викидів у 2016 році з попереднім роком не проводилось. У 2018 році скинуто всього зворотних вод 41,96 млн. м³ (у 2015 році – 42,16 96 млн. м³). У 2018 році скинуто у поверхневі водні об'єкти 38,90 млн. м³ (у 2016 році – 39,47 млн. м³). Забруднених вод скинуто у 2018 році 1,932 96 млн. м³ (у 2017 році – 2,268 96 млн. м³).

З метою збереження навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку в області було розроблено та реалізовано ряд заходів по поліпшенню системи управління та організації природоохоронної роботи, забезпечення її міжвідомчої координація, ввійшло в практику проведення виїзних колегій спільно з районними державними адміністраціями за участю міських, сільських та селищних голів, представників природоохоронних та правоохоронних органів. Керуючись положенням Оргуської конвенції забезпечено конституційні права громадян щодо вільного доступу до екологічної інформації. Регулярно проводяться круглі столи, пресконференції, виступи по радіо і телебаченню. Задля наближення екологічної інформації до широкого загалу, а також з метою врахування думки громадян створено екологічні приймальні при управлінні екологією та природних ресурсів та його структурних підрозділах.

Виходячи з екологічної ситуації та особливостей природних умов краю, для Чернівецької області все актуальнішими постають питання переходу до сталого розвитку. Дедалі стає очевиднішим, що економічний розвиток не може відбуватись сам по собі поза екологічною сферою. Екологічні та соціальні проблеми дуже тісно пов'язані та взаємно посилюють одна одну. Ситуація, яка складається в нашому регіоні засвідчує значний потенціал для прискорення темпів переходу до сталого розвитку.

2.4. Рівень і якість життя населення

Аналізуючи напрям «Добробут та гідна праця», можна спостерігати, що середня номінальна заробітна плата одного штатного працівника за березень 2018 року в 1,6 раза перевищувала розмір мінімальної заробітної плати та становила 5136 грн. Розмір заробітної плати у березня 2018 р. збільшився на 7,2%, порівняно з лютим, а з березнем 2017р. – в 1,5 раза. Однак нарахування за одну відпрацьовану годину протягом місяця зменшилися в середньому на 1,9% і становили 34,37 грн .[32]

У 2018р. номінальні доходи населення області, за попередніми даними, зросли порівняно з 2017р. на 16,7%. Номінальний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, зріс на 15,9%, а реальний наявний, визначений з урахуванням цінового фактора – лише на 3,0%. [33]

У результаті проведених досліджень визначено, що середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника Чернівецької області за I квартал 2019 року зросла порівняно з I кварталом 2018р. на 48,6% і становила 4884 грн. Відповідно визначений показник за березень 2019 року становив 5136 грн і перевищував розмір мінімальної заробітної плати в 1,6 раза. Якщо порівняти із лютим 2019 року розмір заробітної плати, то він збільшився на 7,2%, а з березнем 2018р. – на 48,4%. [23].

Індекс реальної заробітної плати за січень–березень 2019 року порівняно з січнем–березнем 2018 роком становив 131,0%, за березень 2019 року відносно лютого 2019 року – 105,7%, до березня 2018р. – 130,4%.

Однак виявлено ряд сфер із низьким рівнем заробітної плати, що не перевищував 79,8% від середнього рівня по економіці: організації харчування та надання інших видів послуг, на підприємствах з виробництва гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції і.

Найвища заробітна плата у межах Чернівецької області характерна для галузей: фінансової та страхової діяльності, державного управління й оборони, а найнижча: поштова та кур'єрська діяльність, організація харчування та сільське господарство .

Аналізуючи середньомісячну заробітну плату штатних працівників по містах та районах Чернівецької області у I кварталі 2019 року можна спостерігати найвищі показники у м. Новодністровськ, Путильському районі та м. Чернівці, а найнижчі у Новоселицькому та Глибоцькому районах. Основними причинами таких показників є перш за все зайнятість населення у різних галузях, перш за все у Новодністровську – електроенергетиці та управлінні; м. Чернівці – фінансовій справі, управлінні, будівництві, промисловості та Путильському районі за рахунок того, що це гірський район отримують надбавку до заробітної плати та більша частина населення зайнята у лісовому господарстві.

Здійснивши аналіз середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників по Чернівецькій області за період з 2015 по 2019 рр. та розрахувавши відношення середньомісячної номінальна заробітної плати штатних працівників до мінімальної прослідковується, що за 5 років заробітна плата виросла з 2329 до 3174,5 але відношення до мінімальної заробітної плати коливалося від 2,039 і до 2,213 та найкраще значення було в 2019 році, а найгірше - в 2015 році.

Упродовж останніх п'ять років у регіоні зросла не лише середня заробітна плата, а і зросли обсяги видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) з 4104,4 млн. грн. у 2015 році до 7355,6 млн. грн. у 2019 році. Не дивлячись на незначне зростання кількості населення у регіоні все ж таки зросли обсяги видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) на 1 особу з 4533,7 грн. у 2015 році до 8084,0 грн. у 2019 році, що позитивно вплинуло на добробут населення регіону.

Одним із напрямів, що впливає на індекс людського розвитку є рівень розвитку освіти, науки і культури.

На кінець 2018р. в Чернівецькій області функціонувало 379 закладів дошкільної освіти на 25,3 тис. місць. Відвідувало дані установи на 1,3% більше дітей, ніж на кінець 2015р., що становило 32,6 тис. Найбільше закладів дошкільної освіти зосереджено в м. Чернівцях (58), де нараховується 10,7 тис. дітей.[33]

За досліджуваний період спостерігається незначне зростання охоплення дітей дошкільною освітою від 56% у 2015 році до 59 % у 2019 році, що пояснюється відкриттям нових дошкільних установ та додаткових груп у дитячих садках. Ураховуючи розташування Чернівецької області у прикордонній зоні із Румунією у дошкільних закладах області українською мовою виховується 90,2% дітей, румунською – 9,8%.

Вихованням дітей займається 3,6 тис. педагогічних працівників, що на 0,1% менше, ніж на кінець 2018р.

На початок 2019р. в області функціонувало 276 загальноосвітніх навчальних закладів, з них: 26 ЗНЗ I ступенів, 57ЗНЗ I-II ступенів, 138 ЗНЗ I-III ступенів та 20 ЗНЗ II-III ступенів, а також 21 гімназія і 14 ліцеїв; 143 НВК і 7 спец-інтернат шкіл, та 4 приватні школи. За 2016-2017 навчальний рік в області навчалось 98435 школяра, середня наповнюваність класу 20,4.[8]

Загальний обсяг внутрішніх витрат на виконання наукових досліджень та розробок організацій області у 2018р. склав 61,3 млн. грн (у 2017р. – 46,2 млн. грн), з них на фундаментальні дослідження – 12,5 млн. грн (20,4%), прикладні – 43,9 млн. грн (71,6% від загального обсягу внутрішніх витрат), науково-технічні розробки – 4,9 млн. грн (8,0%).

Внутрішні поточні витрати становили 60,9 млн. грн, що складає 99,3% від загального обсягу внутрішніх витрат та капітальні витрати – 0,4 млн. грн., які складуть лише 0,7%. Встановлено, що 38,8% від обсягу внутрішніх поточних витрат становлять витрати на оплату праці у розмірі 23,6 млн. грн.

Упродовж 2018р зменшено кількість організацій, що можуть здійснювати наукові дослідження і розробки до 19 та зменшено кількість працюючих до 837 осіб (з урахуванням сумісників) (на кінець 2015р. – 20 організацій та 1127 осіб). [33]

У наукових установах області зменшелося кількість працюючих на 25,9%, ніж у 2017р., та становило 620 дослідників. 7,41% (у 2015р. – 74,3%) дослідників від загальної кількості працюючих, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок. Із загальної кількості дослідників 61,0% мали науковий ступінь доктора чи кандидата наук.

У 2018р. на посаді техника в організаціях області працювало 63 особи, що становило 7,5% від загальної кількості працюючих, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок (у 2015р. – 6,6%). Чисельність працюючих допоміжного персоналу зменшився і становив 154 особи (у 2015р. – 216 осіб).

Культурне середовище області складає 3 театри, 10 музеїв, 387 клубних закладів, 399 бібліотек та ін. установи. У 2018р. в театрах проведено 564 театральні вистави (у 2015р. – 664), які відвідало 71,7 тис. глядачів (у 2017р. – 77,4 тис.).[33]

У музеях області експонувалось 31,0 тис. предметів основного фонду, що становить 20,2% від їх загальної кількості; організовано 246 виставок;

проведено 2734 екскурсії; видано 166 наукових видань та публікацій; розроблено 81 тематико-експозиційний план. Спостерігається зменшилася на 5,2 тис. загальної кількості відвідувачів у порівнянні з 2017р. і становила 282,1 тис. осіб. Один музей у середньому відвідало 28,2 тис. осіб.

Із 387 клубних закладів (у тому числі у сільській місцевості – 350 закладів) на 97,9 тис. місць У них діяло 2,8 тис. клубних формувань. 816 працівників забезпечувало діяльність клубних закладів.

Із 399 бібліотек (на кінець 2015р. – 401), з них 341 – у сільській місцевості. Спостерігається скорочення книжкового фонду бібліотек на 2,0% і становить 5,6 млн. примірників.

2.5. Регуляторна політика

Розвиток людського потенціалу можливо регулювати та координувати в контексті політики підвищення якості життя населення. Адже тільки через державу відбувається регулювання ряду важливих для людства складових, в першу чергу таких, як здоров'я, що є важливою складовою розвитку людського потенціалу; вміння і здатність засвоювати і створювати нові знання і технології, що сприяє ефективному розвитку суспільства; наявність свободи економічного вибору, що за певних можливості й обставин може перетворюватися в творчу роботу, спрямовану отримання корисного соціально-економічного результату.

Зроблено висновок про те, що індекс розвитку людського потенціалу, розроблений ООН, а також методика розрахунку Регіонального індексу людського розвитку, розроблена в НАН України, можуть вважатися досить інформативними показниками для розрахунку оцінок у регіональному аспекті, а також для визначення стану соціального розвитку України щодо інших країн світової спільноти. Можна виділити ряд механізмів державного регулювання визначених сфер суспільного розвитку, які в майбутньому могли б сприяти підвищенню інтегральної величини ІРЛП нашої країни.

У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2022 року, основною метою державної регіональної політики України на сучасному етапі розвитку визначено «створення умов, що дадуть змогу регіонам повністю реалізувати наявний потенціал, зробити максимальний внесок у національну економіку, здобути конкурентні переваги на зовнішньому ринку». Державну регіональну політику в Чернівецькій області потрібно спрямовувати насамперед на розв'язання таких проблем: підвищення інвестиційної привабливості регіону; розвиток виробничої та соціальної інфраструктура; регулювання регіональних диспропорцій у сфері соціально-економічного розвитку регіону; налагодження міжрегіональних зв'язків; раціонально використовувати людський потенціал.

Для покращення ситуації, що склалася у Чернівецькій області, слід впровадити низку заходів як державного так і регіонального рівнів, з яких можна виокремити 8 базових блоків:

1. адаптація навчальних програм відповідно до сучасних вимог, кон'юнктури ринку, професійної та практичної діяльності;
2. оцінка якості надання освітніх послуг всіх рівнів;
3. підтримка пріоритетних програм та напрямків досліджень з метою відродження та розвитку наукової діяльності за рахунок фінансування з державних та місцевих фондів;
4. проведення реформування системи медичного обслуговування, застосування досвіду передових країн у запровадженні положень, норм та інноваційних технологій і знань у сфері надання медичних послуг населенню;
5. запровадження відповідних екологічних програм щодо усунення шкідливих викидів у природне середовище та перевірки діючих промислових підприємств на відповідність здійснення певних видів діяльності згідно із встановленими світовими екологічними стандартами;

6. розвиток малого та середнього бізнесу з метою створення додаткових робочих місць;

7. запровадження більш широкого спектру та пріоритетності напрямків програм перекваліфікації персоналу за рахунок державних коштів для усунення існуючого рівня безробіття;

8. розвиток транскордонного співробітництва Буковини із країнами-сусідами для використання сучасних інструментів та форм транскордонної співпраці.

Прогнозні значення ІРЛП України та Чернівецької області на найближчі роки не будуть оптимістичними. З огляду на присутність в Україні військових дій, посилення економічних та політичних криз, планове скорочення закладів освіти всіх рівнів і закриття окремих спеціальностей у закладах вищої освіти, відсутність чіткої та виваженої державної політики і програм стимулювання розвитку людського та інтелектуального потенціалів будемо сподіватися, що дані події не вплинуть на показник ІРЛП України – 0,743 і він не стане нижчим ніж у 2016 році. Щодо рейтингу України – 84-а позиція в загальному заліку країн і територій, на наш погляд, може буде втрачена і в найближчі роки Україна не зможе перейти із групи країн з високим індексом розвитку людського і зокрема інтелектуального потенціалу в перелік групи з дуже високими рейтингами розвитку поряд з таким країнами, як Естонія, Латвія, Польща, Грузія, Литва, Білорусь та Росія.

Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року забезпечує системний та комплексний підхід до розвитку регіону із ефективним використання наявного потенціалу, що в подальшому дасть можливість підтвердити високі показники інтегрального індексу регіонального людського потенціалу області. Адже, Чернівецька область – це екологічно чистий, транскордонний регіон із європейськими стандартами життя, високим науковим потенціалом, мультикультурний центр країни, лідер з розвитку малого та середнього бізнесу на інноваційній основі.

РОЗДІЛ 3

Територіальна організація людського потенціалу Чернівецької області

3.1. Компонентна структура людського потенціалу

Складовою ресурсного потенціалу Чернівецької області, як і України є людські ресурси. Тому проблема формування, розвитку та капіталізації трудових ресурсів є складовою розвитку і розміщення продуктивних сил. Основними складовими, що формують людський потенціал одного із найменшого регіону України є:

- демографічна ситуація в регіоні;
- стан ринку праці;
- оплата праці найманих працівників;
- створення інтелектуальної власності.

Саме людський потенціал характеризується найбільшою активністю та найменшою передбачуваністю розвитку порівняно з іншими елементами системи ресурсного забезпечення. Людина не є пасивним об'єктом управління (як найманий працівник, та головний елемент соціального розвитку), саме людина активно розвивається, змінює себе, активно впливає на регіональний розвиток, на прийняття рішень, які можуть впливати на загальний добробут у конкретному регіоні.

Охарактеризувати Чернівецьку область з точки зору людського розвитку відібрано певний перелік показників:

- чисельність населення у регіоні (Додаток Ж),
- статеві-віковий склад,
- середній вік населення,
- стаж працюючих,
- кон'юнктура ринку праці.

Для розрахунку інтегрального індексу людського розвитку (далі – ІЛР) Чернівецької області та окремих її регіонів використовуємо методика розроблену фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук за участю фахівців Державної служби статистики України.

Розробники методики дають визначення індексу регіонального людського розвитку, як інтегрованого показника, який відображає якість життя людини в конкретному регіоні у порівнянні з іншими регіонами України за оцінками: їх демографічного стану, розвитку ринку праці, матеріального добробуту населення, умов його проживання, рівня освіти, стану та охорони здоров'я, соціального середовища, екологічної ситуації, фінансування людського розвитку.

Таким чином, це – ключовий показник ефективності людського розвитку та діяльності органів державного управління на регіональному рівні. При розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показника, об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку [30].

Блок відтворення населення враховує такі складові як:

- сумарний коефіцієнт народжуваності (Додаток II),
- показник дитячої смертності,
- значення середньої очікуваної тривалості життя при народженні,
- ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років,
- ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років.

Даний блок дає можливість окреслити демографічний стан окремого регіону, адже саме демографія є першоосновою людського розвитку та зростання.

У блоці, який характеризує соціальне становище, враховуються показники завдяки яким ми можемо описати стан суспільства, та побачити

проблеми які притаманні для того чи іншого регіону. Даний блок визначається сукупністю показників:

- коефіцієнт злочинності,
- кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу,
- кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів,
- розлад психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та психотропних речовин,
- кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,
- коефіцієнт підліткової народжуваності,
- кількість померлих від самоушкодження.

Оціночний блок комфортне життя зокрема включає показники:

- забезпечення житлом у міських поселеннях,
- питомої ваги житла, обладнаного централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості,
- питомої ваги житла, обладнаного централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості,
- стану навколишнього середовища,
- планової ємності амбулаторно-поліклінічних закладів,
- обсягу реалізованих населенню послуг.

Для визначення ІЛР важливим є використання благ цивілізації, що дозволяє значно зекономити час, більше відпочивати, оздоровлюватись, займатись туризмом. Впливає на людський розвиток комфортність та стан екосередовища, яке є безпечним та не робить шкідливого впливу на людину.

Даний блок визначає добробут, як ступінь задоволення певних потреб людини. Відповідно під добробутом населення конкретного регіону розуміємо забезпеченість населення необхідними матеріальними та духовними благами і залежить від рівня розвитку продуктивних сил і

виробничих відносин, виражається рядом показників, що характеризують рівень життя населення.

Блок добробут, відповідно до розробленої методики, побудовано на показниках:

- рівень бідності за відносним критерієм,
- питома вага домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість,
- кількість мінімальних продуктових кошиків, які можна придбати за середньодушовий дохід,
- ВРП на 1 особу,
- наявність базового набору товарів тривалого користування.

Блок гідна праця є квінтесенцією показників, що характеризують на певній території регіональні ринки праці, можливості зайнятості населення та створення робочих місць, отримання відповідної оплати праці. В даному блоці визначаємо показники:

- рівень зайнятості населення,
- рівень безробіття,
- частка працівників які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів,
- частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам,
- співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати (Додаток І),
- рівень охоплення соціальним страхуванням.

Основою формування людського капіталу є освіта, а інвестиції в освіту – джерело майбутнього доходу. Відповідно до теорії людського капіталу найвища віддача відбувається при вкладенні коштів на перших стадіях навчання: дошкільній, початковій, середній освіті, що сприяє перш за все становленню людського капіталу. Саме, освіта відіграє вирішальну роль у розвитку людського капіталу, оскільки стимулює збагачення особистості за

рахунок освоєння нових знань, розвитку умінь відповідно до викликів наукового прогресу, підвищення кваліфікації. Відповідно блок освіта визначається сукупністю показників: охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком від 3-5 років, охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку, середній бал за результатами ЗНО, середня тривалість навчання осіб віком 25+, частка осіб із освітою не нижче "базова вища" серед населення +25.

3.2 Особливості розміщення людського потенціалу

Швидкі темпи зростання продуктивних сил і підвищення ефективності виробництва, перш за все, залежать від комплексного розвитку України та її регіонів, що передбачає різносторонній, всебічний, пропорційно взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства.

Здійснюючи аналіз розвитку України спостерігається різкий контраст між соціально-економічним становищем окремих регіонів країни. Дана ситуація викликає диспропорції, які тільки поглибились, а соціальні проблеми набувають подальшого загострення. Різні рівні господарського розвитку регіонів спричинені економічними, соціальними та іншими чинниками.

Розміщення людського потенціалу найкраще відображає інтегральний індекс регіонального людського розвитку (Додаток І), що можна розрахувати як суму індексів по всіх шести блоках показників:

Стислий огляд стану окремих компонентів регіонального людського розвитку України свідчить як про існування значних можливостей його використання, так і про неефективність регіональної політики щодо реалізації та використання цих можливостей. Визначений регіональний індекс людського розвитку (ІЛР) служить основою для визначення ключових проблем та пріоритетних напрямів розвитку для кожного регіону. Як бачимо найбільший показник інтегрального індексу регіонального людського

потенціалу у Київській, Харківській та Чернівецькій областях, а найменші – в Житомирській, Кіровоградській та Херсонській областях

Таблиця 3 *Інтегральний індекс регіонального людського розвитку за 2016 р.*

	1. Відтворення населення		2. Соціальне становище		3. Комфортне життя		4. Добробут		5. Гідна праця		6. Освіта		РЛР	
	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
АР Крим	0,7916	12	0,3854	18	0,7574	1	0,5669	14	0,6026	4	0,7927	16	3,8966	6
Вінницька	0,8133	6	0,4849	10	0,4924	23	0,5250	16	0,5211	22	0,8076	11	3,6442	18
Волинська	0,8066	10	0,5426	8	0,5961	7	0,4319	24	0,5098	24	0,7547	23	3,6418	19
Дніпропетровська	0,7521	22	0,3391	25	0,5496	16	0,6438	5	0,6021	5	0,8354	1	3,7222	14
Донецька	0,7118	25	0,3772	20	0,4398	25	0,6602	4	0,6036	3	0,8342	2	3,6268	22
Житомирська	0,7573	20	0,4122	15	0,5336	17	0,4395	22	0,5433	15	0,7586	22	3,4446	25
Закарпатська	0,7940	11	0,5738	6	0,7554	2	0,5217	17	0,6116	2	0,6876	25	3,9441	3
Запорізька	0,7573	21	0,3838	19	0,5182	19	0,7088	1	0,5721	11	0,8080	10	3,7482	11
Івано-Франківська	0,8067	9	0,6660	2	0,5010	22	0,4868	18	0,5381	17	0,7412	24	3,7398	12
Київська	0,8074	8	0,4169	14	0,6128	5	0,6662	3	0,5945	7	0,8185	7	3,9163	4
Кіровоградська	0,7479	23	0,3551	21	0,5598	14	0,4604	21	0,5393	16	0,8027	13	3,4653	24
Луганська	0,7443	24	0,3425	24	0,5244	18	0,6392	6	0,5778	10	0,8112	9	3,6393	20
Львівська	0,8086	7	0,6776	1	0,5809	10	0,4722	19	0,5630	12	0,7891	17	3,8913	7
Миколаївська	0,7583	19	0,3480	22	0,5714	12	0,6274	8	0,5877	9	0,8117	8	3,7045	15
Одеська	0,7648	17	0,3910	17	0,6478	3	0,5982	12	0,6329	1	0,8202	6	3,8549	8
Полтавська	0,8225	4	0,4493	13	0,5941	8	0,6210	10	0,5528	13	0,8045	12	3,8442	9
Рівненська	0,8215	5	0,5781	5	0,5709	13	0,4674	20	0,5241	20	0,7630	20	3,7250	13
Сумська	0,7631	18	0,4538	12	0,5077	21	0,6147	11	0,5157	23	0,8330	3	3,6879	16
Тернопільська	0,8412	1	0,6601	3	0,5573	15	0,4150	25	0,5088	25	0,7743	19	3,7568	10
Харківська	0,7818	13	0,5510	7	0,5919	9	0,6223	9	0,5888	8	0,8300	4	3,9658	2
Херсонська	0,7745	15	0,3470	23	0,6319	4	0,4345	23	0,5519	14	0,7931	15	3,5329	23
Хмельницька	0,8346	2	0,4916	9	0,4748	24	0,5375	15	0,5359	18	0,8018	14	3,6762	17
Черкаська	0,7780	14	0,4718	11	0,5973	6	0,6915	2	0,5290	19	0,8291	5	3,8967	5
Чернівецька	0,8295	3	0,6169	4	0,5807	11	0,5871	13	0,5980	6	0,7588	21	3,9710	1
Чернігівська	0,7685	16	0,4033	16	0,5142	20	0,6337	7	0,5230	21	0,7873	18	3,6301	21

Проаналізувавши соціально-економічні показники Чернівецької області та використовуючи методіку проведення розрахунку індексу регіонального людського розвитку презентовану у проекті постанови Кабінету Міністрів України («Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики») поведено обчислення.

Для позитивних показників використовували формулу:

$$x_i^{nt} = \frac{p_i^{nt}}{p_i^{\max}}$$

де x_i^{nt} – стандартизоване значення і-го показника n-го району у t-му році;

p_i^{nt} – фактичне значення і-го показника n-го району у t-му році;

$p_i^{\max}$ – максимальне значення і-го показника за п'ятирічний період.

Стандартизоване значення позитивного показника являє собою відношення фактичного значення показника конкурентного регіону за

визначений рік до максимального значення цього показника у визначеному періоді, і приймає значення в інтервалі від 0 до 1, де 0-це найнижче значення, 1 найвище значення.

Позитивними показниками є:

- середня очікувана тривалість життя при народженні;
- загальний коефіцієнт приросту (або скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення;
- обсяг видатків місцевих бюджетів(з урахуванням міжбюджетних трансферів) на 1 особу;
- відношення середньої заробітної плати до мінімальної;
- рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних;
- чистий показник охоплення закладами дошкільної освіти дітей віком від 3-5 років.

Для від'ємних показників використовували формулу:

$$x_i^{nt} = \frac{p_i^{\min}}{p_i^{nt}}$$

де x_i^{nt} – стандартизоване значення і-го показника n-го району у t-му році;

p_i^{nt} – фактичне значення і-го показника n-го району у t-му році;

$p_i^{\min}$ – мінімальне значення і-го показника за п'ятирічний період.

Стандартизоване значення від'ємного показника являє собою відношення найнижчого значення показника у звітному періоді до фактичного значення показника визначеного регіону за певний рік, і приймає значення від 0 до 1, де 0-це найнижче значення, 1 найвище значення.

Від'ємним показником є кількість померлих від навмисного самоушкодження та 100 тис. осіб наявного населення.

Провівши стандартизацію показників здійснюємо розрахунок індексу регіонального розвитку для кожного досліджуваного року за формулою:

$$I(n,t) = B_1 * P_1^{(n,t)} + B_2 * P_2^{(n,t)} + \dots + B_7 * P_7^{(n,t)}$$

Де $I(n,t)$ – індекс регіонального людського розвитку для n -го району у t -му році;

$P_1^{(n,t)}, P_2^{(n,t)}, \dots, P_7^{(n,t)}$ – стандартизовані показники людського потенціалу для n -го району у t -му році;

$B_1, B_2, \dots, B_7$ – коефіцієнти рівняння, «ваги» показників.

Для проведення аналізу індексу людського розвитку Чернівецької області за 5 років нами проведено розрахунок для різних регіонів області (Таблиця 2) на основі чого можна відокремити певні особливості зміни показника:

- найвищий показник для Чернівецької області досяг індекс у 2019 році -0,692, а найнижчий – у 2016 році - 0,669;

- найвищий показник індексу серед адміністративних одиниць зафіксовано у 2015 році у м. Новодністровську - 0,780, що на 15% вище ніж середній показник по області;

- найнижчий показник індексу серед адміністративних одиниць зафіксовано у 2018 році у Кельменецькому районі -0,618, що на 10% нижче ніж середній показника по області;

- упродовж п'яти років показник індексу Чернівецької області зріс близько на 2% (з 0,680 до 0,692).

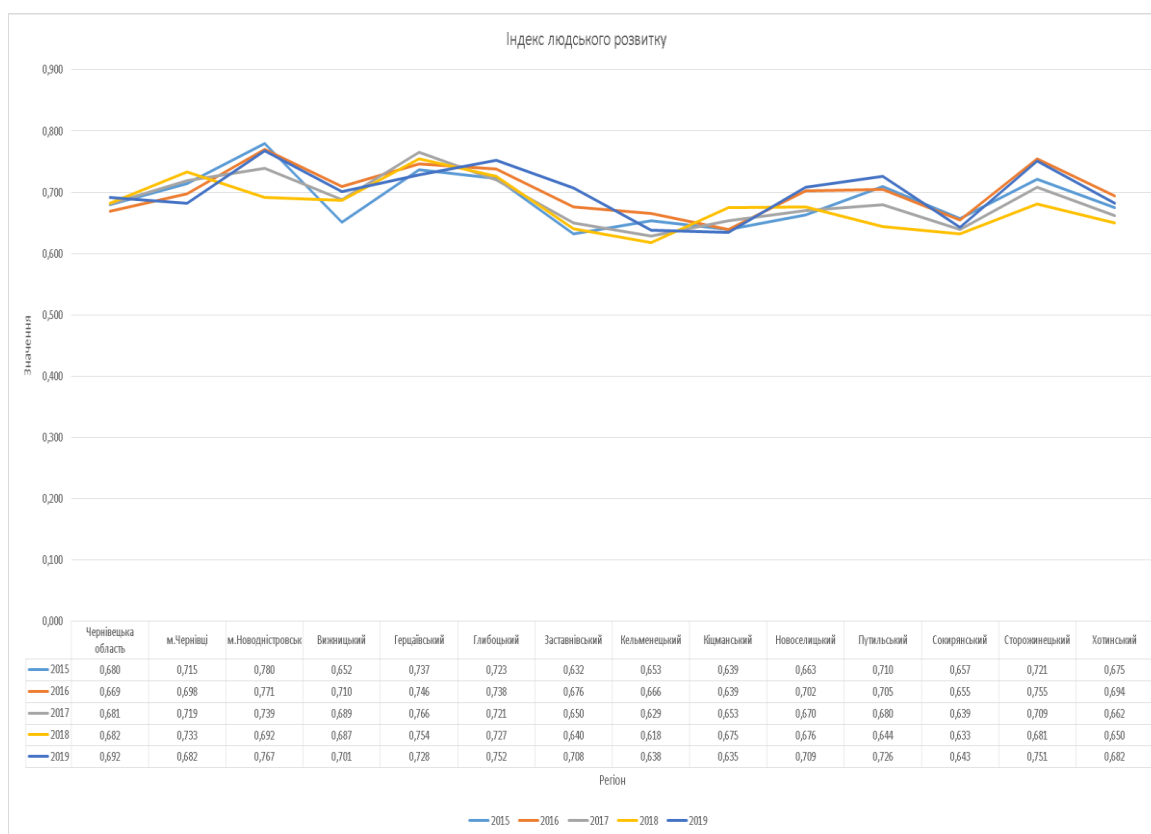
Таблиця 2. Інтегральний індекс регіонального людського розвитку Чернівецької області (за 2015-2019 рр.)

	2015	2016	2017	2018	2019
Чернівецька область	0,680	0,669	0,681	0,682	0,692
м. Чернівці	0,715	0,698	0,719	0,733	0,682
м.Новодністровськ	0,780	0,771	0,739	0,692	0,767
Вижницький	0,652	0,710	0,689	0,687	0,701
Герцаївський	0,737	0,746	0,766	0,754	0,728

Глибоцький	0,723	0,738	0,721	0,727	0,752
Заставнівський	0,632	0,676	0,650	0,640	0,708
Кельменецький	0,653	0,666	0,629	0,618	0,638
Кіцманський	0,639	0,639	0,653	0,675	0,635
Новоселицький	0,663	0,702	0,670	0,676	0,709
Путильський	0,710	0,705	0,680	0,644	0,726
Сокирянський	0,657	0,655	0,639	0,633	0,643
Сторожинецький	0,721	0,755	0,709	0,681	0,751
Хотинський	0,675	0,694	0,662	0,650	0,682

Аналізуючи зміну індексу розвитку людського потенціалу Чернівецької області, по регіонах за 2015-2019 роки (Рис. 11) можна визначити певні особливості:

- найвищі показники індексу упродовж п'яти років із позитивною динамікою зростання спостерігаються у Глибоцькому районі (від 0,723 до 0,752);

*Рис.11 Зміна індексу розвитку людського потенціалу
Чернівецької області, по регіонах за 2015-2019*

- найнижчі показники індексу упродовж п'яти років із негативною динамікою спадання спостерігаються у Кельменецькому районі (від 0,653 до 0,638);
- найвища динаміка приросту показника індексу упродовж п'яти років зафіксована у Заставнівському районі більше 12%;
- найнижча динаміка спаду показника індексу упродовж п'яти років зафіксована у м. Чернівці близько 5%.

Аналізуючи індекс розвитку людського потенціалу регіонів Чернівецької області по роках з 2015 по 2019 роки можна відзначити:

- у 2015 році найвищий показник зафіксовано у м. Новодністровськ – 0,780, а найнижчий показник у Заставнівському районі – 0,623. У семи регіонах(53%) показник індексу нижче обласного показника (0,680) (Додаток Н);
- у 2016 році найвищий показник зафіксовано у м. Новодністровськ – 0,771, а найнижчий показник у Кіцманському районі – 0,639. У трьох регіонах(23%) показник індексу нижче обласного показника (0,669) (Додаток М);
- у 2017 році найвищий показник зафіксовано у Герцаївському районі - 0,766, а найнижчий показник у Кельменецькому районі – 0,629. У семи регіонах(53%) показник індексу нижче середнього по області (0,681) (Додаток Л);
- у 2018 році найвищий показник зафіксовано у Герцаївському районі – 0,754, а найнижчий показник у Кельменецькому районі – 0,618. У семи регіонах(53%) показник індексу нижче середнього по області (0,682) (Додаток К);
- у 2019 році найвищий показник зафіксовано у м. Новодністровськ – 0,767, а найнижчий показник у Кіцманському районі – 0,635. У

п'яти регіонах(39%) показник індексу нижче середнього по області (0,692) (Додаток Й).

У загальному аналізуючи регіональний розподіл індексу людського розвитку у Чернівецькій області упродовж 2015-2019 років найвищі показники спостерігаються у південних регіонах, що сформувалися переважно під впливом соціально-економічних чинників, так як це гірські регіони, де розвинена лісова та деревообробна промисловість та проживає невелика кількість населення.

3.3 Перспективи розвитку людського потенціалу

У довгостроковому плані, саме, економічне зростання і людський розвиток є взаємозалежними процесами. Вони підсилюють і доповнюють один одного, адже економічне зростання є критеріальним показником підвищення якості життя й людського розвитку. Однак, одночасно досягнення в людському розвитку, дозволяють отримати збільшення продуктивності праці й доходів, будуть сприяти зростанню обсягів виробництва.

Соціально-економічний розвиток України в майбутньому визначається показниками зростання людського потенціалу країни і ефективністю його використання. Приоритетним напрямками розвитку людського потенціалу в Україні є формування соціально-ринкової системи доходів, забезпечення якісно нового рівня охорони здоров'я, формування моделі навчання впродовж життя. Однією із важливих умов збереження та збільшення людського потенціалу є кардинальне покращення стану сфери доходів. Як зазначає К. Губін, порівняльний аналіз умов людського розвитку за різних систем формування доходів свідчить про те, що в інтересах основної частини населення України – розбудова в результаті ринкової трансформації соціально-ринкової системи формування доходів [2, с.319]. В умовах модернізації та трансформації економічної системи, а також, із зростанням

ролі новітніх технологій у виробництві, що відповідає викликам ринку праці та суспільства, є необхідною умовою та основним засобом, по-перше, трансформації людського потенціалу в необхідний людський капітал, по-друге, гуманітарного розвитку, адже дають можливість сформувати у кожній особистості здатність забезпечувати собі належну якість життя та оперативно адаптуватися до сучасних соціально-економічних реалій суспільства. В. Геєцем визначає сучасну освіту як школу у широкому розумінні: «це вся система дошкільного виховання, а також початкова школа, середня та середньоспеціальна освіта у відповідних навчальних закладах, вища освіта, а далі йде процес безперервної освіти і самоосвіти протягом усього життя, що і забезпечує перетворення освіти в інститут, який першочергово формує соціальний порядок світосприйняття, на відміну від біологічного» [8, с. 6]. Відповідно до сучасних процесів реформування українського суспільства безперервна освіта і самоосвіта протягом всього життя (школа у широкому розумінні) – визначаються, як найважливіші засіби і умови формування, розвитку та реалізації людського потенціалу економіки знань. Розроблення дієвої системи доступної безперервної професійної освіти та самоосвіти є основою розвитку людського потенціалу економіки знань: 1) одержання людиною вже накопичених суспільством знань, що забезпечується освітньою галуззю; 2) отримання нових знань через освітню галузь; 3) освіта є механізмом перетворення знань на інтелектуальний капітал особистості.

Однією із визначальних складових гуманітарної політики держави, підґрунтям поліпшення якості життя населення, зміцнення людського потенціалу, збереження генофонду українського народу є забезпечення збереження та зміцнення здоров'я населення, продовження тривалості життя людей, періоду активного довголіття, орієнтації на здоров'я як соціальну цінність, яка забезпечує громадянину професійне довголіття, пов'язаний з цим добробут. конкурентоспроможність на ринку праці. Важливою умовою у формуванні і розвитку людського потенціалу є якісні послуги охорони

здоров'я. Визначені послуги є результатом діяльності, спрямованої на якісну зміну стану самого пацієнта, а саме його здоров'я [13, с. 27]. Вони визначаються, як професійні дії, результатом яких виступає якісна динаміка здоров'я споживача послуг. Послуги галузі охорони здоров'я позитивно впливають на розвиток фізичного й психологічного потенціалу працівника як основи його можливості до створення вартості. Як підкреслює С. Клімов: «Сьогодні практично всі дослідники розглядають витрати на охорону здоров'я як інвестиції в людський капітал» [15, с.106]. На сучасному етапі для досягнення значних позитивних зрушень у сфері медичного реформування необхідно: забезпечити доступність медичної допомоги, особливо, для соціально незахищених верств населення через законодавче визначення гарантованого рівня безоплатного медичного обслуговування; здійснити сучасну медичну реформу; запровадити систему обов'язкового медико-соціального страхування, забезпечити ефективність управління її коштами; придбання особливо належного обладнання, забезпечити покриття витрат на профілактику та лікування соціально значущих хвороб, будівництво нових закладів охорони здоров'я.

На даному етапі вже недостатньо традиційних методів для розробки стратегії сталого розвитку Чернівецької області. Сучасна політика сталого розвитку регіону повинна включати такі механізми та інструменти територіального управління, як стратегічне планування, прогнозування розвитку, моделювання, програмування, а також моніторинг отриманих результатів. Важливим є впроваджувати нових підходів, що ґрунтуються на сучасних наукових дослідженнях, багатоваріантних аналізах сценаріїв розвитку, широкому використанні математичних моделей і методів та сучасних інформаційних технологіях.

Отже, пріоритетними напрямками розвитку людського потенціалу в Чернівецькій області повинні стати наступні заходи, спрямовані на зростання конкурентоспроможності регіону:

- підвищення якості соціальних послуг та удосконалення житлової політики;
- забезпечення підвищення рівня заробітної плати, зростання доходів населення, недопущення подальшого зниження реальних доходів населення та реальної заробітної плати;
- сприяння детінізації заробітної плати шляхом легалізації незареєстрованих виплат заробітної плати та зайнятості; створення умов для забезпечення зайнятості населення;
- формування умов щодо скорочення дисбалансу попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці шляхом професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації відповідно до потреб суспільства;
- забезпечення розвитку професійної орієнтації молоді із урахуванням обставин на регіональному ринку праці та перспектив його розвитку у майбутньому;
- забезпечення покращенню якості і доступності освітніх послуг;
- покращення стану здоров'я населення, збільшення показників середньої тривалості життя, скорочення динаміки між середньою тривалістю життя чоловіків і жінок;
- впровадження сталого та екологічно безпечного розвитку суспільства шляхом впровадження інноваційних технологій у виробництві, утилізації відходів, вжиття заходів, спрямованих на збереження існуючих біологічних і природних ресурсів;
- реалізація інноваційних підходів до розвитку культурних установ області, збільшення кількості громадських ініціатив, спрямованих на культурний розвиток населення;
- розвиток загальносвітових культурних цінностей та ідентичності українських культурних традицій та звичаїв.

Висновки

Підвищення якості людського потенціалу виводить на новий рівень розвитку інноваційну систему, адже конкурентоспроможним регіон буде справді лише тоді, коли сам зможе продукувати нові знання і як наслідок – нові технології. При цьому важливо не лише їх продукувати, а й впроваджувати у виробництво. Сьогодні важливо робити акцент на регіональний розвиток, саме використовуючи внутрішні резерви конкретного регіону можливо вивести на новий рівень людський розвиток в Україні.

Можна стверджувати, що розробка ефективної регіональної політики щодо забезпечення процесів формування, збереження, розвитку, реалізації та використання його людського потенціалу є вкрай необхідною, адже вона має враховувати специфіку кожного окремого регіону та сприятиме його соціально-економічному розвитку. Використання адаптивних процедур та розробка стратегічних альтернатив дозволить органам державного управління громадським інституціям впливати на стан соціального ландшафту та забезпечувати гідний людський розвиток, здійснювати реформування закладів охорони здоров'я задля задоволення потреб людей різних вікових категорій та молодих матерів і новонароджених, підвищення рівня освітніх послуг для дітей молодшого та середнього віку, реконструкція будівель та публічних споруд з урахуванням людей похилого віку та людей з обмеженими можливостями, створення міст відпочинку для людей похилого віку та молодих сімей, підвищення рівня просторової мобільності шляхом покращення системи публічного транспорту часової та просторової гнучкості сприятимете поживленню населених пунктів, підвищенню якості життя в них та формуванню інвестиційно привабливого іміджу.

Як бачимо, людський потенціал – це сукупні можливості населення країни, регіону, іншої спільноти або окремої людини до економічної, соціальної діяльності та до власного розвитку. Поняття людського потенціалу охоплює такі властивості людини, як потреби та інтереси, рівень

здоров'я, рівень життя, загальні та професійні знання, мотивацію діяльності, кваліфікацію, ставлення до праці, ініціативність та підприємливість, способи поведінки. Методологічною базою для аналізу процесів відтворення людського потенціалу найбільш часто використовується теорія людського капіталу, яка концентрується навколо розвитку людини та орієнтується на потреби суспільного виробництва, досліджує вдосконалення людини як фактора виробництва. Відповідно розвиток людського потенціалу в Україні базується на формуванні соціально-ринкової системи доходів, безперервній освіті та самоосвіті, якісно новому рівні охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют. М.: Економіка, 2004. – 421 с.
2. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз: [монографія] / [Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, Т.М. Камінська та ін.]; за ред. Л.С. Шевченко.– Х.: Право, 2010. – 448 с.
3. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті і умов його забезпечення/ Л. Безтелесна // Економіка України. – 2009. –№7. – С. 4-12.
4. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории : пер. с англ. Е. Батраковой, Р. Капелюшникова, О. Шибалкина и др. / Г. С. Беккер ; сост. научн. ред, послесл. Р.И. Капелюшиков, предисл. Н.И. Левина. – М.: ГУ-ВШЭ, 2003. – 672 с.
5. Биченко Д.Ю. Методологічні основи дослідження людського потенціалу / Д.Ю.Биченко // Известия Саратовського університету . 2011. Т. 11. Сер. Соціологія . Політологія , вип. 2. - С. 56-60 .
6. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал /Энни Брукинг; [пер. с англ. Н. Мишкова]; под ред. Л.Н. Ковалик. – СПб: Питер, 2001. – 288 с. (Серия «Теория и практика менеджмента»).
7. Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету за 2007 рік / І.Ф. Щербина, А.Ю.Рудик, В.В. Зубенко, Є.Л. Черевиков та ін.; ІБСЕД, Проект "Реформа місцевих бюджетів в Україні", RTI International. – К., 2008. – 136 с.
8. Геєць, В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. М. Геєць // Економіка України. – 2004. – №5. – С.4–13.
9. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійній підготовки. - К.: Знання, 2001. - 254 с.
10. Грішнова О. А. Людський розвиток: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.

11. Данилішин Б. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б. Данилішин, В. Куценко // Економіка України. – 2006.– №1. – С. 71–79.
12. Заславська Т.І. Людський потенціал в сучасному трансформаційному процесі // Суспільні науки і сучасність . 2005. № 4. С. 13-25 .
13. Камінська Т.М. Ринок медичних послуг: досвід теоретико інституційного аналізу: [монографія] / Тетяна Михайлівна Камінська. – Х.: ИПП «Контраст», 2006. – 296 с.
14. Климко С.Г. Людський капітал: світовий досвід і Україна /С.Г. Климко, В.М. Пригода, В.О. Сизоненко . – К.: Основи, 2006. – 224 с.
15. Куркіна М. П. Людський потенціал, як категорія соціального управління регіоном / М. П. Куркіна , В. В. Зотов // Бізнес Інформ . - 2012. - № 7. - С. 53-56 .
16. Населення Чернівецької області за 2015 рік; За редакцією Сарчинської Т.Г.; відповідальні за випуск Г.І.Петрова, Н.П.Лістархова-Чернівці; Державна служба статистики України Головне управління статистики у Чернівецькій області;2016,156с.
17. Лавровский Б. Л. Территориальная дифференциация и подходы к ее ослаблению в Российской Федерации // Экономический журнал ВШЭ. – 2003. –№ 4. – С. 524-537.
18. Лібанова, Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. –№ 10. – С. 120-136.
19. Освіта Чернівеччини. Статистичний збірник; Упорядники: Палійчук О.М. ,Прінько С.І. – Чернівці, 2016. – 130 с.
20. Радіонова І. Економічне зростання за участю людського капіталу / Л. Радіонова // Економіка України. – 2008. –№ 10. – С. 19-30.
21. Регіональний людський розвиток. Статистичний збірник / Держкомстат України. – К.: 2011. – 39 с.

22. Соціально-економічне становище Чернівецької області за січень–квітень 2017 року; Відповідальні за випуск: Г.І.Петрова, І.Д.Арделян, М.В.Коропотницька, О.Р.Шемуня –Чернівці; Державна служба статистики України Головне управління статистики у Чернівецькій області; 2017,156с.

23. Соціально-трудова аспекти суб'єктів економічної діяльності Чернівецької області за I квартал 2019 року. Статистичний бюллетень; Відповідальні за випуск: Петрова Г.І. Коропотницька М.В. Брухович Г.В. – Чернівці; Державна служба статистики України Головне управління статистики у Чернівецькій області; 2019,15с.

24. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2015 рік; за ред. Т.Г.Сарчинської; Відповідальні за випуск: Г.І. Петрова, М.В.Коропотницька, О.Р.Шемуня – Чернівці; Державна служба статистики України Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2016, 572с.

25. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е. М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр "Візаві", 2012. – 412 с.

26. Томчук Н. Эволюция научных взглядов на человеческое развитие / Н. Томчук // Экономическая теория. – 2005. – № 3. – С. 95–105.

27. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. Уч. пособ. под общ. ред. проф. В.П. Колесова. – М.: Права человека, 2008. – 636 с.

28. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України. – К.: Логос, 2003. – 631 с.

29. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки// Мир. экон. и межд. отн.. – 2001.– № 12. – С. 24-37.

30. Методика вимірювання регіонального людського розвитку. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/>.

31. Нерівність у людському розвитку в 21 столітті [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://www.un.org.ua/images/documents/4792/Ukraine%20\(ukr\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/4792/Ukraine%20(ukr).pdf)

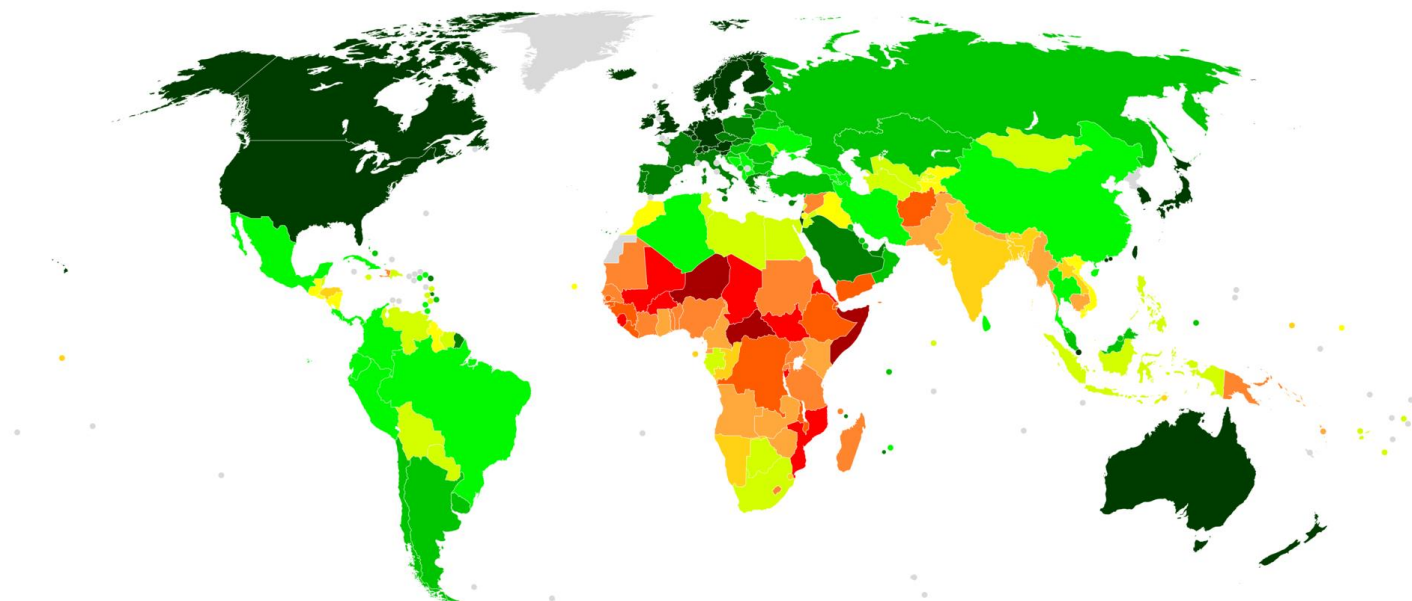
32. Природний та трудовресурсний потенціал України. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://studopedia.org/13-53026.html>.

33. Теорія економіки регіонів. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://pidruchniki.com/1633082662982/rps/sutnist_harakteristika_trudoresursnogo_potentsialu.

34. Human Development Index / United Nations Development Programme. Human Development Reports. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.

ДОДАТКИ

Індекс розвитку людського потенціалу

Індекс розвитку людського потенціалу
(дані за 2019 рік)

0.900 і більше
0.850–0.899
0.800–0.849
0.750–0.799
0.700–0.749

0.650–0.699
0.600–0.649
0.550–0.599
0.500–0.549
0.450–0.499

0.400–0.449
0.350–0.399
0.349 і нижче
Дані недоступні

**Структура виробництва основних сільськогосподарських культур
у 2018 р.**

	Валовий збір		Зібрана площа		Урожайність з 1 га	
	тис.т	у % до 2017р.	тис.га	у % до 2018р.	ц	збільшенн я, зменшенн я (-) до 2017р.
Зернові та зернобобові культури ¹ – усього	507,3	96,9	122,0	104,6	41,6	-3,3
у тому числі						
пшениця	180,7	88,3	46,3	106,5	39,1	-8,0
жито	1,4	91,3	0,5	98,6	27,4	-2,2
ячмінь	65,3	97,1	20,4	113,7	32,1	-5,4
кукурудза на зерно	255,2	104,4	52,5	102,4	48,6	0,9
овес	1,8	83,4	0,9	107,9	19,6	-5,7
гречка	0,1	284,5	0,1	208,2	12,0	3,2
зернобобові	1,7	62,5	1,1	42,2	16,3	5,3
Цукрові буряки (фабричні)	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²	... ²
Соняшник на зерно ¹	55,2	265,2	19,4	186,8	28,4	8,4
Соя	84,0	76,5	56,9	79,4	14,8	-0,5
Ріпак	14,3	87,4	7,4	98,8	19,2	-2,5
Картопля	594,7	101,4	33,9	99,9	176	3
Овочі	227,7	102,5	12,2	100,4	187	4
Плоди та ягоди	190,3	106,6	16,0 ³	101,2	118,7	6,1

¹ У вазі після доробки.

² Дані не розкриваються для забезпечення дотримання вимог Закону України "Про державну статистику" щодо конфіденційності інформації.

³ Площа насаджень у плодоносному віці.

Примітка. У розділі «Сільське господарство» було встановлено ставки та розроблено вагу у одиницях.

Виробництво основних видів тваринницької продукції в 2018р.

	Усі категорії господарств		У тому числі				Частка господарств населення, %	
			сільськогосподарські підприємства		господарства населення			
	2018р.	у % до 2017р.	2018р.	у % до 2017р.	2018р.	у % до 2017р.	2018р.	2017р.
М'ясо ¹ , тис.т	63,4	97,5	19,5	93,7	43,9	99,3	69,3	68,1
Молоко, тис.т	286,7	97,5	15,3	88,3	271,4	98,1	94,7	94,1
Яйця, млн.шт.	332,8	91,5	88,3	71,5	244,5	101,8	73,5	66,1
Вовна, т	131,8	96,4	10,3	92,8	121,5	96,7	92,2	91,9

¹ Реалізація худоби та птиці на забій (у живій вазі).

Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня 2018 року

	Усі категорії господарств			У тому числі					
				сільськогосподарські підприємства			господарства населення		
	тис. голів	до 1 січня 2018р.		тис. голів	до 1 січня 2018р.		тис. голів	до 1 січня 2018р.	
		+, -	у %		+, -	у %		+, -	у %
Велика рогата худоба	90,0	-0,4	99,6	9,1	-1,1	90,1	80,9	0,7	100,8
У т.ч. корови	57,1	-0,1	99,8	3,5	-0,4	88,7	53,6	0,3	100,6
Свині	149,7	1,4	101,0	51,0	1,2	102,4	98,7	0,2	100,3
Вівці та кози	44,4	0,8	101,7	5,3	0,6	111,9	39,1	0,2	100,5
Птиця	3140,4	-169,7	94,9	649,9	-228,6	74,0	2490,5	58,9	102,4

Динаміка промислового виробництва за основними видами діяльності у Чернівецькій області

	Індекси промислової продукції			<u>Довідков</u> <u>о: 2017р.</u> до 2016р.
	грудень 2018р. до листопа да 2017р.	грудень 2018р. до грудня 2017р.	2018р. до 2017р.	
Промисловість	105,4	108,9	97,6	98,3
Добувна та переробна промисловість	101,2	106,1	96,7	92,9
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	34,5	41,6	79,1	147,8
переробна промисловість	103,7	108,2	97,5	91,4
з неї:				
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	81,4	91,9	91,9	93,0
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	98,4	108,2	89,5	108,4
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	103,0	91,0	109,1	98,8
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	92,8	116,4	100,8	43,6
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	76,0	88,9	96,9	86,6
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	134,5	84,9	97,6	82,2
машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	244,6	239,9	103,6	80,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	112,7	113,5	99,5	111,5

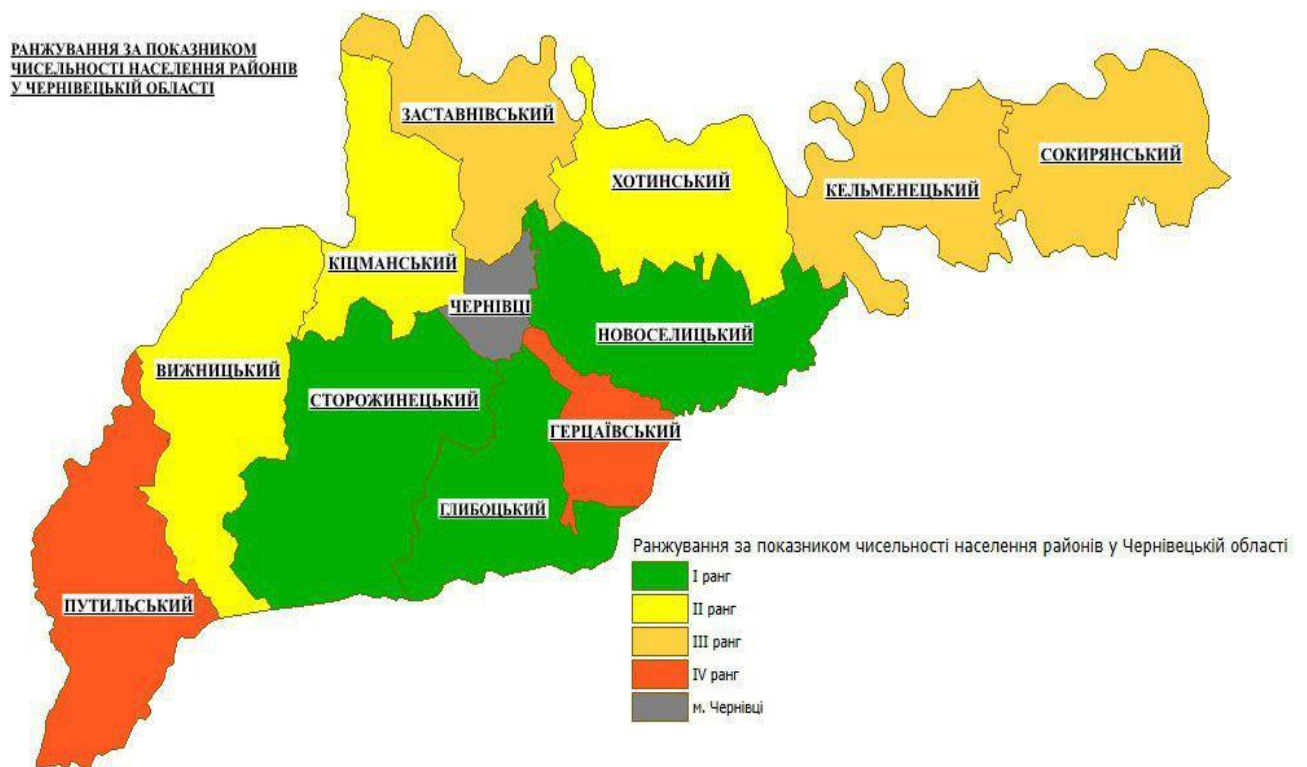
Випуск основних видів продукції у Чернівецькій області за 2018 рік

	Вироблено за		Грудень 2018р. у % до		2018р. до 2017р., у %
	2018р.	грудень 2018р.	листопада 2018р.	грудня 2017р.	
М'ясо великої рогатої худоби свіже чи охолоджене, т	2195	348	106,7	230,5	86,1
М'ясо свиней свіже чи охолоджене, т	2406	218	105,3	94,4	69,8
Вироби ковбасні та подібні продукти з м'яса, субпродуктів чи крові тварин та подібні вироби і харчові продукти на їхній основі, т	1532	134	104,7	91,2	74,6
Продукти готові та консервовані з м'яса чи субпродуктів, інші (уключаючи продукти з крові тварин; крім виробів ковбасних та подібних продуктів, гомогенізованих продуктів, виробів з печінки та страв готових), т	992	123	139,8	212,1	120,1
Сік яблучний, т	10182	–	–	–	106,0
Молоко рідке оброблене (пастеризоване, стерилізоване, гомогенізоване, топлене), т	573	48	102,1	160,0	199,7
Йогурт та інші ферментовані чи сквашені молоко та вершки т	431	35	100,0	134,6	130,6
Хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання, т	19731	1652	105,0	86,7	86,2
Торти, т	78	10	142,9	142,9	116,4
Вироби здобні, т	304	30	93,8	125,0	118,3
Корми готові для тварин, що утримують на фермах, крім борошна та гранул із люцерни, т	9110	1120	144,1	172,0	128,6

Зовнішня торгівля товарами Чернівецької області з найбільшими торговими партнерами в 2018р.

	Експорт		Імпорт		Сальдо
	тис.дол. США	у % до січня– листопад а 2015р.	тис.дол. США	у % до січня– листопад а 2015р.	
Усього	96798,5	100,1	80417,6	112,2	16380,9
у тому числі					
Афганістан	1276,5	84,5	–	–	1276,5
Білорусь	10112,7	253,7	2902,3	437,6	7210,5
Болгарія	635,9	91,7	1706,6	133,5	–1070,6
Велика Британія	1807,3	123,8	935,7	88,3	871,6
Греція	1754,6	114,4	2,9	6,7	1751,7
Грузія	2160,5	91,7	0,1	10,0	2160,4
Єгипет	1360,0	112,8	–	–	1360,0
Індія	7176,8	1064,5	649,3	111,4	6527,5
Ірак	1328,9	613,2	–	–	1328,9
Іран, Ісламська Республіка	3925,4	284,1	149,0	705,7	3776,4
Італія	4446,5	93,5	3922,2	107,7	524,3
Китай	692,2	83,3	9928,9	92,7	–9236,6
Литва	958,6	154,4	492,3	240,1	466,3
Молдова, Республіка	2501,3	123,8	98,4	192,9	2402,9
Нідерланди	1179,1	26,3	603,7	137,0	575,4
Німеччина	9957,4	101,4	6905,8	108,5	3051,6

Пакистан	87,6	40,2	1949,1	137,7	-1861,6
Польща	5633,6	126,9	10810,5	102,2	-5177,0
Російська Федерація	5450,4	38,8	4551,6	173,5	898,8
Румунія	21272,1	92,5	11298,1	116,2	9974,0
Словаччина	1253,6	376,9	266,1	45,5	987,5
США	928,3	97,8	330,4	131,3	598,0
Туреччина	4223,4	62,5	11237,7	116,6	-7014,2
Угорщина	88,7	145,7	1131,5	60,1	-1042,8
Франція	446,4	82,8	1846,2	124,2	-1399,9
Швеція	0,1	2,2	1289,3	255,5	-1289,1
<u>Довідково:</u>					
Країни СНД	19339,4	92,0	8590,7	193,9	10748,7
Країни ЄС	51507,3	96,4	44601,5	108,6	6905,8

Розподіл зайнятих за видами економічної діяльності

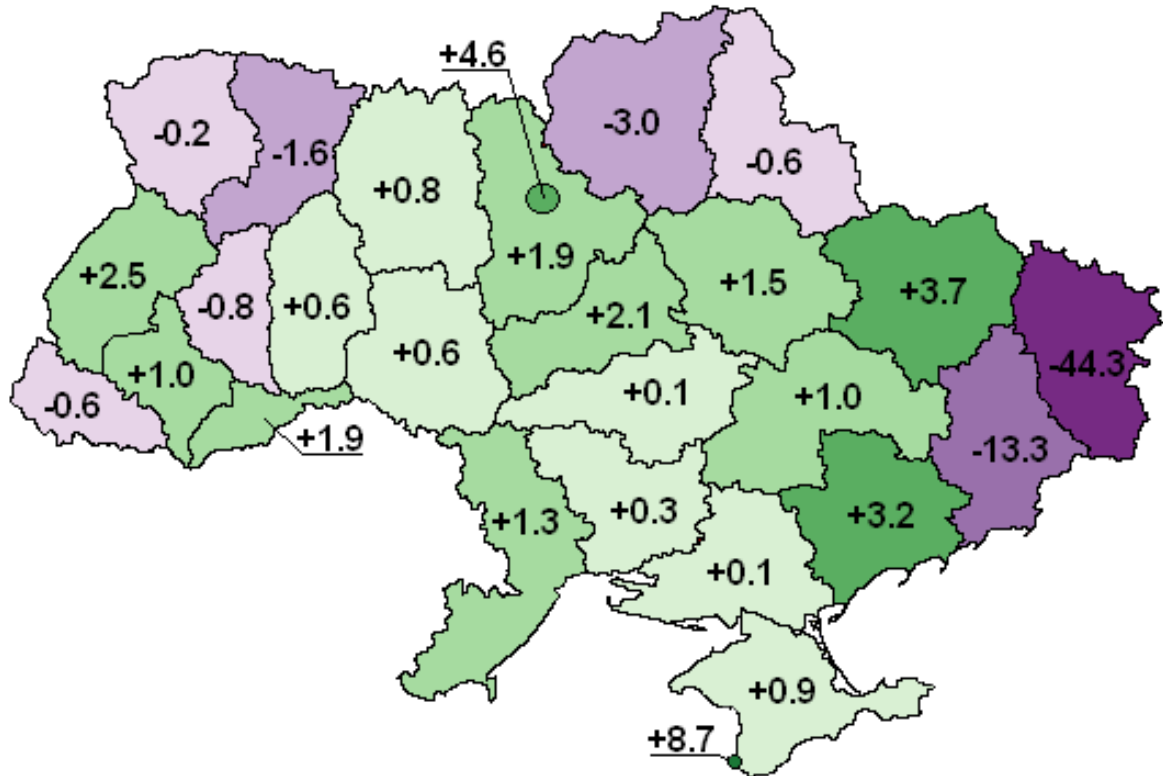
**Зайнятість населення
за основними видами економічної діяльності
(осіб на 100 зайнятого населення)**

- сільське господарство, мисливство та лісове господарство
- промисловість (добувна, обробна та виробництво електроенергії, газу та води)
- будівництво
- оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту
- готелі та ресторани
- транспорт і зв'язок
- фінансова діяльність
- державне управління
- операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам
- освіта
- охорона здоров'я та соціальна допомога
- колективні, громадські та особисті послуги
- інші види діяльності

**Частка населення,
зайнятого у сфері
обслуговування
(%)**

- від 36 до 45
- від 45 до 50
- від 50 до 56
- від 71 до 74

Зміна кількості народжень у 2014 р. порівняно з 2013 р., %

Динаміка заробітної плати в розрізі регіонів,
(дол. США за курсом відповідного року)

Середньомісячна номінальна заробітна плата у 2000 р.
(дол.)

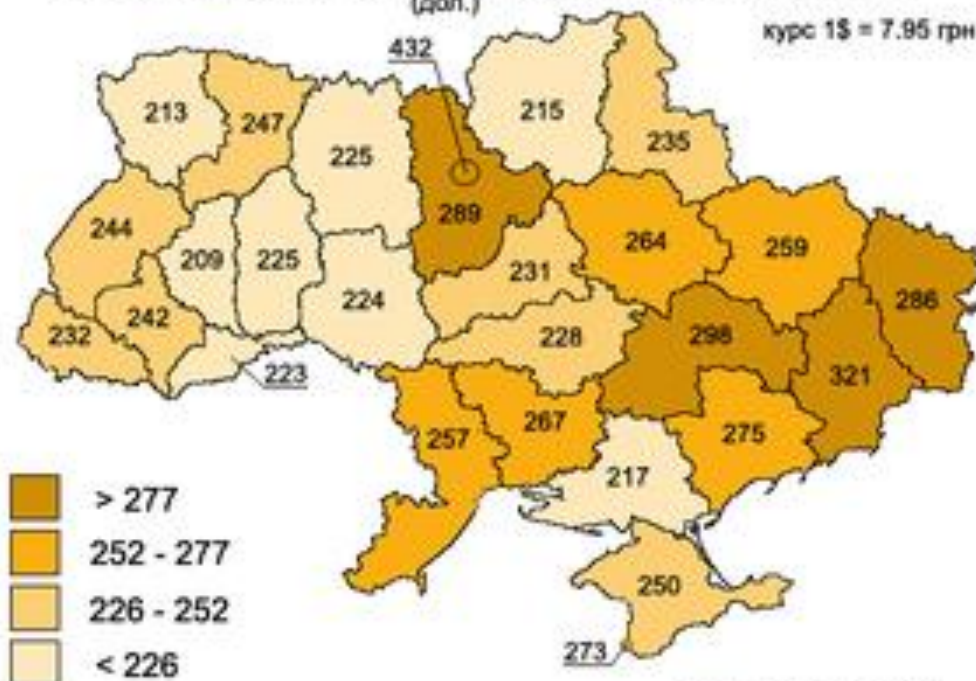
курс 1\$ = 5.5 грн

Україна: 41.8 \$

Середньомісячна номінальна заробітна плата у 2010 р.
(дол.)

курс 1\$ = 7.95 грн

Україна: 281.6 \$

Інтегральний індекс регіонального людського розвитку за 2016 рік

